

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 1 (Haziran/June 2021): 192-213

Beşeri Gözetim ve İlahi Gözetim

Human Surveillance And Divine Surveillance

Sıddık Ağçoban

Dr. Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Bilim Dalı
Dr. Kırklareli University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion
Kırklareli, Turkey
s.agcoban@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-1644-8067

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 31.03.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 17.06.2021

Yayın Tarihi/Pub Date: 30.06.2021

<https://doi.org/10.52637/kiid.907129>

Atıf/Cite as

Ağçoban, Sıddık. "Beşeri Gözetim ve İlahi Gözetim", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 192-213.

Ağçoban, Sıddık. "Human Surveillance And Divine Surveillance", *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 4/1 (June 2021), 192-213.

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by

Afyon Kocatepe University, Afyonkarahisar, 03100, Turkey.

kiid@aku.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>

Bu eser [Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır.

Beşeri Gözetim ve İlahi Gözetim

Öz

Gözetim olgusu günümüz toplumlarının ayırt edici vasıflarından biri haline gelmiştir. Modern biçimiyle ilk olarak panoptik bir hapisane tasarımı şeklinde ortaya çıkan gözetim, bilgisayar ve kameraların hayatımıza girmesiyle farklılaşmış, “Veri Gözetimi”nin de eklenmesiyle oldukça ileri boyutlara taşınmıştır. Biz bu gözetim türüne beşeri gözetim adını vermekteyiz. Beşeri gözetim, bir paradigmayla bu paradigmanın amaçlarından birinin, özellikle insan hakkında, gizli açık her şeyi görme ve bilme isteği olduğu açıktır. Bu da tanıdık bir inancı yani her şeyi gören ve bilen Tanrı inancını çağırır. Bu tür bir tanrı inancına da ilahi gözetim adını verebiliriz. İlahi gözetim, Tanrının evrende olan her şeyle birlikte insanın tüm faaliyetlerini gözetlediğine ve her şeyi kayıt altına aldığına yönelik dini inançlara dayanır. Özellikle semavi (monoteist) dinlerde bu inanış oldukça güçlüdür.

Beşeri gözetimin dinsel bir temeli var mıdır? Çalışmanın temel sorusu budur. Teolojik açıdan gözetim, Tanrının her şeyi görmesi ve bilmesiyle aynı değildir. Fakat gözetim toplumunun teorisyenlerinden Lyon’a göre beşeri gözetim tasarımının kaynağı Mezmurlar’daki “her şeyi gören Tanrı” inancıdır. Bu çerçevede gözetim, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin “gözetleyen Tanrı” inancının politik olarak yeniden tasarlanmış ve küreselleşmiş şeklidir. Monoteist ve kutsal bir kaynaktan ilham alınarak tasarlanmış olmasına rağmen kutsal bir kaynağı yokmuş gibi tüm toplumlarda uygulanabiliyor olması, onun nihai derecede sekülerleştirilmiş olmasıyla ilgilidir.

Her ne kadar monoteist dinlerdeki gözetleyen tanrı inancı birbirine benzer olsa da İslam’daki “her şeyi gören Allah” inancıyla beşeri gözetim arasında organik bağ kurmak oldukça zor gözükmektedir. Çünkü ikisi arasında tarihsel açıdan ilişki kurulamadığı gibi sosyolojik açıdan da ilişki kurulamamaktadır. İki gözetim türü arasındaki betimsel benzerliğin nedeni bu tasarıma İslam’ın ilham vermiş olmasından değil, monoteist dinlerin teolojik kökenlerinin ortak olmasındandır. Gerçi gözetleyen bir Tanrı’yı düşünmenin, beşeri gözetimle aynı sosyal bilişsel süreçleri tetiklediğine dair deneysel veriler bulunmaktadır ve bu verilere İslam diniyle ilgili bulgular da dâhildir. Fakat deney sonuçlarının tamamen doğru olduğunu varsaysak bile bu, konuyu sadece psikolojik açıdan açıklamak için kullanılabilir. Oysa gözetim, politik bir araç olarak tasarlanmıştır ve bu tasarımın ilham kaynağı Kur’an değil Mezmurlar’dır. Bununla birlikte Kur’an gözetleme etiği açısından bir başlangıç oluşturabilir. “...Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın...” mealindeki ayet bu açıdan önemlidir.

Çalışma, bundan başka “veri gözetimi”ni de ele almakta ve “verilerin efendisi” konumundaki kişilerin “Yapay Tanrılar” gibi davrandıklarını ileri sürmektedir. Bunu da Kur’an’da bahsi geçen Nemrut kıssasıyla ilişkilendirmektedir. Nemrut’un “ben de öldürür ve diriltirim” şeklindeki tutumu yapay bir tanrı gibi davrandığını göstermektedir. O, bu davranışı politik bir söylem olarak tasarlamıştı. Onun politik açıdan tanrı gibi algılanması için bütün evreni öldürüp diriltme gücüne sahip olmasına gerek yoktu. Sadece kendi toplumunda istediğini öldürebilecek güce sahip olması bunun için yeterliydi. Gerçekten de Nemrut, kavmi içinde adeta bir tanrı gibi yüceltiliyordu. Tıpkı bunun gibi “verilerin efendileri”nin de tanrı gibi algılanması için tüm evrenin bilgisini toplamalarına gerek yoktur. Sadece insanlara ait verilerin bir kısmını toplamaları bunun için yeterlidir. Bilhassa küresel salgınların konuşulduğu günümüzde bu “Yapay Tanrılar” hakkında fazlasıyla söz edilir olmuştur. Dahası toplumsal bilinçte, bunların “sahte tanrılığını” onaylar nitelikte bir yüceltme eğiliminin bulunduğu görülmektedir.

Çalışmanın verileri literatür taramasıyla toplanmış ve betimleyici bir yaklaşımla analiz edilmiştir. İslam için kullanılan temel veriler Kur’an’ın ilgili ayetleridir. İslam’daki “Gözetleyen Allah” inancıyla günümüz gözetim sistemleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak için ayrıca karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gözetim, Gözetim Toplumu, Beşeri Gözetim, İlahi Gözetim, Veri Gözetimi.

Human Surveillance And Divine Surveillance

Abstract

The phenomenon of surveillance has become one of the distinguishing features of today's societies. Surveillance, which first emerged as a panoptic prison design in its modern form, has changed with the coming of computers and cameras into our lives, and has been moved to quite advanced dimensions with the addition of "Data Surveillance". We call this type of surveillance as "human surveillance." If human surveillance is a paradigm, it is clear that one of the aims of this paradigm is the desire to see and know everything, especially about human beings. This reminds us of a familiar belief in God, who sees and knows everything. We might call this kind of belief in God as "divine surveillance." Divine surveillance is based on religious beliefs that God watches over and records everything that happens in the universe and all human activities. This belief is particularly strong in monotheistic religions.

Does human surveillance have a religious basis? This is the main question of the study. Theologically, human surveillance is not the same as divine surveillance. But, according to Lyon, one of the theorists of the surveillance society, the source of human surveillance design is "the belief in God who sees everything" in the Psalms. In this context, surveillance is a redesigned and globalized version of the Christian and Judaic belief in the "All-Seeing God" politically. Although it was designed with the inspiration from a monotheistic and sacred source, it can be applied in all societies as if it had no sacred source. This is related to the fact that it is highly secularized.

Although the belief in the "All-Seeing God" in the monotheistic religions is similar to each other, it seems very difficult to establish a natural link between the human surveillance and belief in the "All-Seeing Allah" in Islam. Because, there is no historical and sociological relationship between the two types of surveillance. The reason for the descriptive similarity between the two is not that Islam inspires human surveillance, but that monotheistic religions have common theological roots. Though, there are empirical findings that there is a psychological connection between the human surveillance and the belief in the "All-Seeing God" and these findings include those related to Muslims. But even if we assume that this empirical results are completely correct, it can only be used to explain the issue from a psychological point of view. However, surveillance is designed as a political tool, and the inspiration for this design is the Psalms, not the Qur'an. Nevertheless, the Qur'an can be a starting point in terms of surveillance ethics. The verse, "...Do not search for each other's faults and privacy..." is important in this regard.

The study also addresses "data surveillance" and argues that people in the position of "masters of data" act like "Artificial Gods". It relates this to the story of Nimrod mentioned in the Qur'an. Nimrod's attitude of "I also kill and resurrect" shows that he acts like an "Artificial God". He designed this behavior as a political discourse. He didn't need to have the power to kill and resurrect the entire universe to be perceived as a "god" politically. It was enough just that he had the power to kill whoever he wanted in his own society. Indeed, Nimrod was glorified like a god among his society. Just like this, it is not necessary for the "masters of the data" to collect the information of the entire universe in order to be perceived as "god". It is enough for them to collect only some of the data belonging to people. Nowadays especially when global epidemics are talked about, these "Artificial Gods" have been talked about a lot. Moreover, in the social consciousness, it is seen that there is a tendency to glorify their "false deity".

The data of the study were collected through literature review and analyzed with a descriptive approach. The basic data used for Islam are the relevant verses of the Qur'an. A comparison method was also used to reveal the relationship between the belief in the "All-Seeing Allah" in Islam and human surveillance systems.

Keywords: Surveillance, Surveillance Society, Human Surveillance, Divine Surveillance, Data Surveillance.

GİRİŞ

Günümüz toplumlarının ayırt edici vasıflarından birisi kuşkusuz gözetleme olgusudur. “Gözetim toplumu” kavramı da buradan geliştirilmiştir. Konunun günümüzdeki tanınmış araştırmacılarından David Lyon, gözetim toplumunda yaşadığımızı ve gözetim olgusunun günlük hayatın sıradan uygulamalarına dönüşerek önemli ölçüde kanıksandığını savunmaktadır.¹ Gözetim, sosyolojik araştırmaların da önemli konularından biri haline gelmiştir. İlk olarak, 1970’lerden sonra bilgisayarların hayatımıza girmesiyle akademik olarak ele alınmaya başlamıştır. Gözetimi ifade etmek için ilk zamanlar “Büyük Birader” ifadesi kullanılıyordu. Bu ifade George Orwell’in 1984 adlı romanından alınmıştı. Birkaç yıl sonra konu daha karmaşık hale geldi ve “gözetim toplumu” (surveillance society) kavramı literatüre girdi.²

Türkiye’de ise gözetim olgusunun sosyolojik araştırmalarda ele alınması 2000’li yılların başına rastlar. Konuyla ilgili çalışmaların 2015’ten sonra ciddi şekilde ivme kazandığı görülmektedir. Bugün itibarıyla, çalışmaların yaklaşık %80’nin 2015-2020 arası döneme ait olması dikkat çekicidir. İlahiyat fakültelerinde ise konu hala yeteri kadar dikkat çekebilmiş değildir. Bununla birlikte ilahiyatta konuyla ilgili son yıllarda küçük çapta bazı çalışmalar yapılmıştır. Ağçoban (2015),³ Dereli (2016),⁴ Şahin (2016),⁵ İncetahtacı (2018)⁶ tarafından yapılmış çalışmalar buna örnek olarak verilebilir. Fakat bunlar ilahiyat çalışmasından ziyade Sosyoloji ve Felsefe çalışmalarını çağrıştırmaktadır. Çünkü bu çalışmalarda ilahiyat literatürüne yeteri kadar yer verilmediği gibi ilahi gözetim konusu ise nerdeyse hiç tartışılmamıştır.

Bizim çalışmamız, İslam inancındaki ilahi gözetimle, günümüz gözetim olgusunun sosyolojik bir perspektifle karşılaştırmasını yapmaktadır. Çalışma, İslam inancı bağlamında iki gözetimin psiko-sosyal açıdan farklı süreçlere gönderme yaptıklarını ileri sürmekte ve ikisi arasında organik bir irtibat kurmak için yeteri kadar nesnel veri bulunmadığını savunmaktadır. Bu haliyle alana özgün bir katkı sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca “Veri’nin tanrısallaştırıldığı” sosyal süreçlerin bağlama eklenmesi, konuya kazandırdığı yeni perspektif açısından önemlidir.

İlahi gözetimle beşeri gözetimin karşılaştırıldığı çalışmalar daha önce Hıristiyanlık ve Yahudilik açısından yapılmıştır. Bunların başında Lyon’un “Surveillance and the Eye of God” adlı çalışması gelmektedir. Lyon, bu çalışmasında gözetimin, oldukça farklı bazı şekillerde “Tanrı’nın Gözü’ne (Eye of God) benzetilebileceğini, çağdaş gözetlemenin çoklu algı biçimlerinin bir anlamda ilahi dikkatin (divine watchfulness) bazı unsurlarına paralel olduğunu savunmaktadır.⁷ Hatta o tüm Mezmurlar’ın 21. yüzyılda bu bağlamda yeniden okunabileceğini öne sürmektedir.⁸ Bizce onun iddiaları içinde en önemli olanı, modern gözetleme olgusunun Hıristiyan itkisi veya motifleri tarafından harekete geçirildiği ihtimalini göz önünde bulundurmasıdır. Ona göre moderniteye geçişteki birkaç önemli an için Hıristiyan itkisi zaten söz konusudur ve bunun modernitenin gözetleme boyutları için de geçerli olduğunu düşünmek mümkündür.⁹ Bir diğer çalışma ise Strassberg’in “God and Surveillance

¹ David Lyon, “Gözetim Toplumu”, çev. Güneş Ayas, *Sosyolojca* 5 (2013), 86.

² Lyon, “Gözetim Toplumu”, 91.

³ Siddık Ağçoban, “Postmodern Toplumda Ahlâkın Yeniden İnşası: Bir ‘Panoptikon’ Çözümlemesi”, *Geçmişten Geleceğe Ahlâk (Sempozyum)*, (2015), 581-600.

⁴ Mustafa Derviş Dereli, “Gözetim Toplumunda Sosyal Medya ve Mahremiyetin Dönüşümü”, *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu I/* (2016), 529-544.

⁵ Rukiye Şahin, “Gözetim ve Mahremiyet: Mahremiyetin Mekana Hapsedilmesi ve Gösteri Toplumu”, *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu II/* (2016), 531-542.

⁶ Yahya İncetahtacı, *Katı Modernlikten Akışkan Modernliğe Geçişte Gözetim: Foucault ve Bauman’da Panoptik ve Sinoptik* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018).

⁷ David Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, *Studies in Christian Ethics* 27/1 (2014), 22.

⁸ Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, 26.

⁹ Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, 28.

in the Globalizing World” adlı çalışmasıdır. O, bu çalışmada Yahudi-Hıristiyan inancındaki aşkın, her yerde hazır bulunan, her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten Tanrı kavramının tarihsel olarak Batı toplumlarındaki karmaşık gözetim ağının gelişimiyle kaynaştığını ileri sürmektedir.¹⁰

Gervais ve Norenzayan tarafından ele alınan “Like a Camera in The Sky?” adlı çalışma konumuz açısından ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü bu çalışmada ampirik verilere dayanarak, Tanrı’yı düşünmenin, diğer bireyler tarafından gerçek zamanlı olarak gerçekleşen gözetimle aynı sosyal bilişsel süreçleri tetiklediği sonucuna varılmaktadır. Söz konusu çalışma belli sayıda katılımcı üzerinde uygulanan deneylere dayanmaktadır.¹¹ Gerek bu çalışmalar gerekse konuyla ilgili başka bazı çalışmalara “İki Gözetimin İlişkilendirilmesi” adlı başlık altında detaylı şekilde değinilmektedir. Burada doğrudan değinmediğimiz diğer çalışmalara da metin içinde atıflar yapılmaktadır.

Çalışmanın verileri literatür taramasıyla elde edilmiştir. Veriler ağırlıklı olarak betimleyici bir yaklaşımla analiz edilmektedir. İslam için kullanılan temel veriler Kur’an’ın ilgili ayetleridir. İslam’daki “gözetleyen Allah” inancıyla günümüz gözetim sistemleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak için ayrıca karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem belli bir veriyi sosyolojik olarak çözümlmek, kontrol etmek, ondan somut ve genel bazı unsurlar çıkarmak için kullanılmaktadır. İki olgunun birbiriyle kıyaslanması onları anlamının en iyi yollarından biridir.¹²

Metinde sık kullanılan ve başlıkta da yer alan “beşeri gözetim” ifadesinden kasıt günümüz gözetim sistemleridir.

1. GÖZETİM VE GÖZETİM TOPLUMU

Gözetim veya gözetleme Fransızca “surveillance” kelimesinin Türkçe’deki karşılığıdır. “Surveillance” -ileride detayına değineceğimiz gibi- daha çok sanal gözetleme anlamına gelmektedir.¹³ Gözetim, temel anlamı itibariyle sıradan insanlara ait, özel yaşamları da dâhil, her türlü ayrıntılı bilginin toplanması, saklanması ve işlenmesidir. Gözetim toplumunda bunu sadece kamu kurumları yapmaz aynı zamanda büyük şirketler ve istihbarat örgütleri de yapar.¹⁴ Bilhassa gelişmiş toplumlarda sıradan bir hayat yaşayan hiç kimse gözetimden kaçamaz.¹⁵ Gözetim ve denetimin aslında tarihin ilk dönemlerinden beri farklı suretlerde var olduğu bilinmektedir.¹⁶ Günümüzdeki gözetimin eski gözetim ve denetim biçimlerinden temel farkı geleneksel toplumlardaki “ben seni gözlüyorum sen beni gözlüyorsun” şeklindeki karşılıklı denetim sisteminin¹⁷ yerine “Büyük Biraderin gözü üstünde” şeklindeki modern gözetleme sisteminin geçmesidir.

Modern gözetleme sistemlerini tarif etmek için kullanılan anahtar kelime “panoptikon” (panopticon) kavramıdır. İlk kez 1791 yılında Jeremy Bentham tarafından mahkûm gözetleme aracı olarak icat edilen panoptikon, merkezi bir kontrol kulesi etrafına yerleştirilmiş hücrelerden oluşan daire biçimli bir yapıdır.¹⁸ Bentham, İngiliz hapishaneleriyle ilgili bir tartışma esnasında, gözetlemeye, kendi deyimiyle “teftiş” e dayalı bir mimari sistem önermişti.

¹⁰ Barbara Strassberg, “God and Surveillance in the Globalizing World” (Annual Meeting of the Society for the Scientific Study of Religion, Virginia, 2003), 2.

¹¹ Will M. Gervais - Ara Norenzayan, “Like a Camera in The Sky? Thinking About God Increases Public Self-Awareness and Socially Desirable Responding”, *Journal of Experimental Social Psychology* 48/1 (2012), 301.

¹² Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 84-85.

¹³ Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, 23.

¹⁴ Uğur Dolgun, *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008), 148.

¹⁵ Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, 22.

¹⁶ Bk. Dolgun, *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu*, 45.

¹⁷ Bk. Zygmunt Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entellektüeller*, çev. Kemal Atakay (İstanbul: Metis Yayınları, 1996), 55.

¹⁸ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akinhay - Derya Kömürçü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 574.

Tasarımını, “her şeyi gören yer” anlamında “panoptikon” olarak adlandırmıştı.¹⁹ Panoptikonda gözetleyen tek taraflı olarak üstün konumdadır yani o gözetlenenleri görür fakat gözetlenen onu göremez.

Mimari işlevinden dolayı panoptikon Foucault’yu derinden etkiledi. Foucault, Bentham’ın bu tasarımını modern iktidarın baş metaforu olarak kullandı.²⁰ O modern toplumun aslında bir panoptikon olduğunu ileri sürdü. Onun gözetim toplumu teorisini geliştirmesinde bu yapının etkisi büyük olmuştur.²¹ Ona göre panoptikon bir iktidar ve müdahale tarzıdır ve işlevinden dolayı sadece hapisanelerde değil hastanelerde, fabrikalarda ve okullarda da kullanılabilir. Her yere serpilmiş binlerce göz sayesinde panoptikon sürekli hareketli ve uyanık bir iktidar aracı olarak devreye sokulur.²² Bu yaklaşım Lyon tarafından da benimsenmiştir. Ona göre yeni normallerimizden biri olan gözetim unsuru aslında 21. yüzyılda dünyayı idare etme şeklinin bir parçasıdır.²³

Gözetim toplumu hakkında üretilen kavramlar panoptikonla sınırlı değildir. Panoptikondaki duvarlar ve pencereler, elektronik teknolojiler sayesinde gözetim toplumunda büyük ölçüde gereksiz hale gelmiştir. Bu da farklı şekillerde yeni kontrol türlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.²⁴ Buna bağlı olarak geliştirilen kavramlar da farklılaşmaktadır. Elektronik panoptikon, süper panoptikon, sinoptikon, polioptikon gibi yeni kavramlar buna örnek olarak verilebilir.²⁵ Panoptikon azınlığın çoğunluğu gözetlediği sistemken sinoptikon çoğunluğun azınlığı gözetlediği bir sistemdir.²⁶ Süper panoptikon ise toplumun tüm alanlarında her an her yerde ve herkesin gözetlendiği durumu anlatmak için kullanılmaktadır. Süper panoptik gözetimde asıl önemli nokta herkesin kendisinin her an gözetlenme ihtimali altında bulunduğunun farkında olmasıdır.²⁷ Bununla birlikte gözetim sadece görme süreçlerine dayalı bir olgu değildir. İleride “Veri Gözetimi” konusunda detayı geleceği üzere, kişilerin kendileriyle birlikte faaliyetleri ve elektronik izlerinin takip edildiği, daha çok veriler üzerinden yürüyen gözetim biçimleri de vardır. Kişilerin telefonları aracılığıyla, konuştuğu yazdığı kişiler bilinmekte, iletişimin detaylı zamanı, konumu ve hatta içeriği dahi takip edilebilmektedir. Hakeza kişisel bilgisayarlar yoluyla erişilen ağ sayesinde kişilerin elektronik ayak izlerinin haritaları çıkarılabilmektedir. Bu veriler ticari amaçla kullanılabilir gibi istihbarat amaçlı da kullanılabilir. Üstelik tüm bunlar küresel çapta ve kolaylıkla yürütülebilmektedir.²⁸

Bauman, modernite tarihinin şimdiki aşamasının post-panoptik olduğunu ileri sürmektedir. Bunun panoptik olandan temel farkı mekânın paylaşılma zorunluluğunun bulunmamasıdır. Yani panoptik gözetim, gözetleyenle gözetlenenin aynı mekânda olması üzerine tasarlanmışken; post-panoptik olanda gözetleyenin nerde olduğu belli değildir, o

¹⁹ Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, 26.

²⁰ Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity* (Malden: Polity Press, 2006), 9.

²¹ Mustafa Solmaz, “Güncel Gözetimi Bauman’ın Sosyal Teorisinden Hareketle Anlamak”, *Journal of Social Sciences and Humanities* 4/1 (30 Haziran 2020), 2.

²² Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi, 1992), 258, 269.

²³ Lyon, “Gözetim Toplumu”, 86.

²⁴ Zygmunt Bauman - David Lyon, *Akışkan Gözetim*, çev. Elçin Yılmaz (Ayrıntı Yayınları, 2016), 15.

²⁵ Bauman - Lyon, *Akışkan Gözetim*, 67.

²⁶ Bauman, *Liquid Modernity*, 85-86; Strassberg, “Godand Surveillance in the Globalizing World”, 16.

²⁷ Merve Bozalp, “Gözetim Toplumundaki Yapısal Değişim ve Dönüşümler”, *Amme İdaresi Dergisi* 51/1 (2018), 42. Gözetim olgusu her geçen gün biraz daha karmaşık hale gelmektedir. Elektronik Panoptikon, Süper Panoptikon, Banoptikon, Biyolojik Gözetim, Sinoptikon Gözetim, Yatay Gözetim, Sosyal Medyada Gözetim, Omniptikon Gözetim gibi kavramlar günümüzde gözetimin farklı biçimlerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu kavramlar hakkında detaylı için bk. Gökhan Akdağ, *Gözetim Toplumu Teorilerinin Tarihsel ve Teorik Bir İncelemesi* (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2015).

²⁸ Küresel çapta gözetim, takip ve istihbarat faaliyetlerinin, Truva Atı, Promis, Echelon, Carnivore, Prism (Prizma) gibi sistemler ve programlar üzerinden nasıl yürütüldüğüne dair detay için Çelik’in çalışmasına bakılabilir. (Ramazan Çelik, *Gözetim Toplumu ve İnternet: Yeni İletişim Ortamlarında Gözetimin Dönüşümü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2014), 153-154)

kayıp ve erişilmezdir.²⁹ Dahası kişiler tıpkı salyangozun kendi evini sırtında taşımasına benzer şekilde, başta cep telefonları olmak üzere çeşitli dijital araçlarla, kendi panoptikonlarını bedenleri üzerinde taşımaktadırlar. Bu insanlar adeta kendi kendilerinin bekçisi olacak şekilde eğitilmişlerdir. Bununla birlikte Bauman, temel mantığının devam ettiğinden hareketle panoptikonun “hala hayatta ve iyi durumda” olduğunu düşünmektedir. Hatta ona göre panoptikon Bentham ve Foucault'nun hayal edemeyeceği kadar gelişmiş ve güçlenmiş durumdadır.³⁰

2. İLAHİ GÖZETİM

İlahi gözetim, Tanrının evrende olan her şeyle birlikte insanın tüm faaliyetlerini gözetlediğine ve her şeyi kayıt altına aldığına yönelik dini inançlara dayanır. Özellikle semavi (monoteist) dinlerde bu inanış oldukça güçlüdür. Yahudi kutsal kitabı olan Eski Ahit'te şöyle geçmektedir: “Rab göklerden bakar, bütün insanları görür. Oturduğu yerden, yeryüzünde yaşayan herkesi gözler. Herkesin yüreğini yaratan, yaptıkları her şeyi tartan O'dur.”³¹ Bir başka pasaj şöyledir: “Oturup kalkışımı bilirsin, niyetimi uzaktan anlarsın. Gittiğim yolu, yattığım yeri inceden inceye elersin, bütün yaptıklarımdan haberin var.”³² Yeni Ahit'te de benzer pasajlar bulunur. Şu iki ayet buna örnek olarak verilebilir: “Örtülü olup da açığa çıkarılmayacak, gizli olup da bilinmeyecek hiçbir şey yoktur. Bunun için karanlıkta söylediğiniz her söz gün ışığında duyulacak, kapalı kapılar ardında kulağa fısıldadıklarınız damlardan duyurulacaktır.”³³ “Onun yolunu Tanrı anlar, yerini bilen O'dur. Çünkü O yeryüzünün uçlarına kadar bakar, göklerin altındaki her şeyi görür.”³⁴

İslamiyet'te ilahi gözetim inancının diğer dinlere nazaran daha önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu konu öneminden dolayı sistematik inancın (İslam teolojisinin) temel unsurlarından biri olarak görülmüştür. İslam'da Allah'ın, kullarını sürekli gördüğünü, izlediğini ve kontrol altında tuttuğunu gösteren teolojik bilgiler “Allah'ın sıfatları” konulu metinlerde detaylı şekilde ele alınır. Mesela Maturidi akaidinde Allah'ın “subuti sıfatları” olarak tanımlanan özellikleri büyük oranda onun kullarını gözetim ve denetim altında tuttuğunu gösteren ilahi eylemlere gönderme yapar. Bilhassa İlim, Semi, Basar sıfatları doğrudan doğruya ilahi gözetimin varlığını ve mahiyetini gösterir. İlmihal kitaplarında bu sıfatlar kısaca şöyle tanımlanır: Hayat: Allah diri ve canlıdır. İlim: Allah her şeyi bilir. O gizliyi, açığı, olmuşu, olacağı, geçmiş, geleceği her şeyi bilir. Semi: Allah her şeyi işitir, en gizli sesleri bile duyar. Basar: Allah her şey görür. Hiçbir şey ondan gizli kalmaz. Bu sıfatlardan başka “İrade”, Allah'ın dilediği her şeyi yapmakta serbest olduğunu, “Kudret”, her şeye gücünün yettiğini, “Kelam”, konuşma vasfının bulunduğunu, “Tekvin”, istediği her şeyi yoktan var edebileceğini ifade eden sıfatlarıdır. Bu sıfatların zıtları Allah hakkında düşünülemez.³⁵ Subuti sıfatlardan İlim, Semi, Basar sıfatları doğrudan gözetim olgusuyla ilgilidir. O, kullarını her an ve her yerde görür, işitir ve bilir. İrade, Kudret, Kelam ve Tekvin ise doğrudan olmasalar bile dolaylı olarak gözetimle ilgili sıfatlardır.

Bilhassa “Basar”, “İlim” ve “Semi” sıfatları Kur'an'da onlarca defa geçer ve genellikle bir tehdit veya ödüllendirme durumu söz konusu olduğunda kullanılır. Manası Allah yaptıklarınızı görüyor, işitiyor, biliyor ve bunları kaydediyor şeklindedir. Zamanı geldiğinde -ki bu genellikle ahiret hayatıdır- tüm bunları kişinin önüne koyacak, ödülü hak edeni ödüllendirirken cezayı hak edeni de cezalandıracaktır. Mesela “... Hâlbuki uzun yaşamak onları azaptan kurtaracak

²⁹ Bauman, *Liquid Modernity*, 11.

³⁰ Bauman - Lyon, *Akışkan Gözetim*, 70, 73-74.

³¹ *İncil-Tevrat-Zebur* (Erişim 5 Mart 2021), Mez. 33:13-15. (İzmir Protestan Kilisesi WEB sitesi, Tevrat ve İncil olarak da bilinen Eski Ahit ve Yeni Ahit'teki pasajların hepsi bu adresten aynı tarihte alınmıştır)

³² Mez. 139:2-3.

³³ Luk. 12:2-3.

³⁴ Eyü. 28:23-24.

³⁵ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali: İnanç, İbadet, Günlük Hayat* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2006), 120-124.

değildir. Allah onların bütün işlediklerini görür”³⁶ ifadesi bir tehdit durumunun kaydedildiğini gösterirken “...Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızı görür”³⁷ mealindeki ayet ise bir ödül durumunun kaydedildiğini gösterir. Elmalılı, bu ayetlerdeki görme eylemini ifade eden “basır” kelimesinin hem bildiğimiz anlamda görme hem haberdar olma hem de söz konusu durumun sadece görüntüsüne değil aynı zamanda sırrına da vakıf olma durumunu anlattığını belirtmiştir.³⁸

Bir başka ayette her şeyin kaydının ve bilgisinin tutulduğu şöyle anlatılır: “Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah'ın bilgisi dâhilinde, Levh-i Mahfuz'da) olmasın.”³⁹ Bu ayete göre Allah'ın bilgisi o kadar kuşatıcı ve geniştir ki O henüz vücuda gelmemiş şeylerin bilgisine bile sahiptir. Allah görünen, görünmeyen, akılda veya histe bulunan, büyük, küçük, olmuş ve olacak her şeyi en ince detayına kadar bilir. Bütün bilgiler “Levh-i mahfûz” denilen ilahi bir mecrada yazılıdır.⁴⁰ “Levh-i Mahfuz” Allah katında her bilginin detaylı şekilde tutulduğu bir nevi kayıt defteri olarak bilinir. İslam Ansiklopedisi'nde “bütün nesne ve olaylara ilişkin ilâhî ilim ve takdirin kayıtlı bulunduğu kitap” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴¹

Allah, kulları üzerinde gözetleme işlemini sadece kendisi yapmaz aynı zamanda O'nun sırf bunun için görevlendirdiği melekleri de vardır. Şu ayet doğrudan bu melekler hakkında bilgi verir: “Hâlbuki üzerinizde muhakkak bekçiler, değerli yazıcılar vardır. Onlar yapmakta olduklarınızı bilirler.”⁴² Bahsedilen yazıcılar “Kıramen Katibin” olarak bilinen meleklerdir. Bunlar insanları sürekli takip eder ve iyi, kötü, doğru yanlış ayrımı yapmaksızın her şeyi kaydederler. Bunlara gözcü melekler de denir.⁴³ Gözcü meleklerin tuttukları kayıtlara “Amel defteri” denmektedir. Bu defter hakkında bilinen en yaygın inanış orada hiçbir detay atlanmaksızın her şeyin yazıldığı şeklindedir. O kadar detaylıdır ki, Kur'an'da suçlular hakkında bilgi verilirken onların ahirette bu kayıtları gördükleri zaman detaylar hakkında hayrete düşecekleri ve “...Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!” diyecekleri nakledilir. Onların, yaptıkları her şeyi karşılarında bulacakları belirtilir.⁴⁴

Gerek İslam dininde gerekse diğer dinlerde insanların aşkın bir güç tarafından kesintisiz bir şekilde gözetlendiği ve her eyleminin kaydedildiğine dair inançla ilgili daha onlarca örnek verilebilir. Bilhassa İslam toplumlarında –bizzat tanık olduğumuzdan- bu inancın tüm toplumun ruhuna sirayet edecek şekilde işlendiğini görmekteyiz. Üstelik modern öncesi dönemde bunun daha yoğun şekilde işlendiğini de tahmin etmek zor değildir. Günümüzde her ne kadar belli bir kesim üzerinde bu inancın zayıflamış olabileceği ihtimali söz konusu olsa da hala toplumda en güçlü inançlardan birisi olduğu söylenebilir. İslam toplumlarında bu inanç sadece kişileri ibadete yönlendirmek için değil aynı zamanda toplumsal ahlakın inşa edilmesi için de kullanılır. Kişiler kendilerini sürekli gözetleyen bir İlah karşısında yaşadıkları inancıyla büyürler. Toplumda, bu inanç sayesinde, “kötü” olanı terk etmek “iyi” olanı uygulamak hususunda bir yaptırım söz konusu olmasa bile kişilerin bu konuda kendiliğinden hareket etmesi beklenir.

Toplumun hem inanç hem ahlak boyutuyla önemli bir parçası haline gelen ilahi gözetim inancı günümüzde yerini beşeri gözetim olgusuyla paylaşmak durumunda kalmıştır. İlahi gözetim inancı beşeri gözetim olgusu için bir meşruiyet kaynağına dönüşebilir mi? Birbiriyle

³⁶ *Kur'an Yolu* (Erişim 05 Mart 2021), el-Bakara 2/96. (Tüm ayet mealleri aynı yerden, aynı tarihte alınmıştır)

³⁷ el-Bakara 2/110.

³⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yenda Yayın, ts.), 1/353-354.

³⁹ el-En'am 6/59.

⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/472.

⁴¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Levh-i Mahfuz”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/151.

⁴² el-İnfitar 82/10-11.

⁴³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/463.

⁴⁴ Bk. el-Kehf 18/49.

organik irtibatı olduğu ileri sürülebilir mi? İkisi arasında ne gibi farklar vardır? Benzer tarafları nelerdir? Beşeri gözetim modern toplumda ilahi gözetimin seküler alternatifi olarak okunabilir mi? Yazının bu kısmından itibaren bu soruları tartışacağız.

3. İKİ GÖZETİMİN İLİŞKİLENDİRİLMESİ

Bentham, yukarıda bahsi geçen panoptikon tasarımını bir tür “seküler her şeyi bilme” (secular omniscience) bağlamında dile getirmişti. O, tasarımına Mezmurlar’dan aldığı şu pasajı yerleştirmişti: “Gittiğim yolu, yattığım yeri inceden inceye elersin, Bütün yaptıklarımın haberin var.”⁴⁵ Lyon onun, bu tasarımını din temelli hapisane reform önerilerini içeren yoğun siyasi tartışmalar bağlamında gündeme getirmiş olduğunu belirtir. Ona göre Bentham’ın “panoptik” sistemi, “göz”ün Tanrıya has olma durumunu ortadan kaldıran, alternatif bir sosyal düzen elde etme yolu olarak sunuldu. Bu sistem hapisane reformunu sekülerleştirme projesinde stratejik bir hareketti. Bundan dolayı o, günümüz gözetiminin “Tanrı’nın gökteki gözü” gibi olduğu fikrinin, hem gözetleme hem de devlet anlayışı hakkında bilgi verir nitelikte olduğunu düşünmektedir.⁴⁶ Diğer yandan Lyon’a göre Mezmurlar’daki pasajlar da günümüz gözetim olgusu hakkında bilgi verir niteliktedir. Öyle ki, Lyon tüm Mezmurlar’ın, 21. yüzyılda gözetim perspektifinden yola çıkarak yeniden okunabileceği kanaatini taşımaktadır.⁴⁷ Mesela o, “Henüz döl yatağındaiken gözlerin gördü beni”⁴⁸ pasajını DNA veri bankaları aracılığıyla rahimdeki yaşamın haritasının çıkarılabilmesiyle, “...Ölümler diyarına yatak sersem, yine oradasın...”⁴⁹ pasajını da mesela Facebook’ta, kişiler ölse bile profilinin var olmaya devam etmesiyle izah etmeye çalışmaktadır. Yine, “Karanlık bile karanlık sayılmaz senin için, Gece, gündüz gibi ışıldar, Karanlıkla aydınlık birdir senin için”⁵⁰ pasajını bugün uluslararası iletişim ağları tarafından ulaşılan küresel hızlı erişim örneğiyle ve kızıl ötesi teknolojiler sayesinde gecenin gündüz gibi aydınlatılabilmesiyle açıklamaktadır.⁵¹

Bununla birlikte o, “Tanrı’nın Gözü” ifadesini “gevşek” bir şekilde kullandığını belirtir ve çağdaş kültürdeki “Tanrının Gözü” fikrinin İncil’dekine göre çarpık (miyop ve bazen kötü huylu) olduğunu söyler.⁵² O, iki görme imajının birbirinden farklı olduğunu gösteren bazı detaylar belirlemektedir. Mesela Mezmurlar’da gözetimle ilgili bilgi ilişkiseldir. Yani bağlılıktan, kopukluktan ve karşılıklı endişeden bahseder. Günümüz gözetimi ise yalnızca kişisel verilerin toplanmasına, otomasyona, analiz edilecek veya birleştirilecek bilgiye, ticareti yapılacak veriye vs. odaklanmaktadır. Mezmurlar’daki bilgi bunu reddeder. Mezmurlar’ın bildirdiği gözetim ikili veriye dayanmaz. Yani kişi ve bilgisinin birbirinden ayrıldığı alan (mesela kişisel profil gibi) üzerinden değil de gerçek etli kanlı kişinin görülmesi üzerinden işler. Yine çağdaş gözetimin çoğu, güvensizlik üzerine kuruluyken Mezmurlar’ın tarif ettiği, geri kazanmaya ve ilişkiyi güven üzerine inşa etmeye isteklidir.⁵³

Lyon beşeri gözetimin etik açıdan tamamlanması için Mezmurlar’ın bir başlangıç noktası olabileceğini düşünmektedir. O, bu etik sayesinde gözetimin onun, mahremiyet ve veri ile ilgili yaygın olarak başvuru alan iddiaların ötesine geçebileceğini, koruma veya sivil özgürlükler bağlamında alternatiflerinin geliştirilebileceğini ileri sürmektedir.⁵⁴

Strassberg’in fikirleri ise panoptikonun eşdeğerinin, Yahudilik Tanrısı’nın imgelerinde bulunabileceği yönündedir. Ona göre Yahudilik’in Tanrı imgesinde Tanrı, her şeye kadir, her şeyi bilen, her yerde mevcut ve aşkın olarak panoptik bir kulenin tepesinde bulunur. O, herkesi izleyen Baba, Lord, Üstat, egemen bir gözeticidir. İnsanların yaptıkları her şeyi görür ve bilir.

⁴⁵ Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, 26; Mez. 139:3.

⁴⁶ Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, 26, 31.

⁴⁷ Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, 26.

⁴⁸ Mez. 139:16.

⁴⁹ Mez. 139:8.

⁵⁰ Mez. 139:8.

⁵¹ Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, 27.

⁵² Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, 23, 31.

⁵³ Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, 29.

⁵⁴ Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, 30-31.

Âdem ve Havva'yı Cennet'te Bilgi Ağacı'nın meyvesini tükettikleri için, Kabil'i de kardeşini öldürdüğü için bu bilgi sayesinde sorguya çeker.⁵⁵

Strassberg, Tanrı kavramının ikiye ayrıldığını, birinin kiliselerde diğerinin de siyasette kullanıldığını iddia eder. Kendisi, Amerikan siyasi gözetlemesine dâhil edilen Tanrı kavramına odaklanmaktadır. Onu küreselleşme bağlamında ve bugün küreselleşen dünyada Amerikan toplumunun oynadığı rol bağlamında değerlendirmektedir. Ona göre toplumlar hayatta kalmaya yönelik tehdit algıladıkları zaman önlemler alma yoluna gider. Bunlardan birisi olan gözetleme, demokratikleşme sürecinde sekülerleşmeye, dini olandan ayrılmaya ve çok daha önemli bir rol oynamaya başlamıştır. O, bunu Amerikan halkının görece yüksek bir yüzdesinin dine ve dini kurumlara bağlı olduğunu beyan etmesine rağmen, sekülerleşme süreçlerini derinlemesine kabul etmiş olmalarının göstergesi olarak yorumlamaktadır.⁵⁶

Strassberg, beşeri gözetim ile (kendisi siyasi gözetleme demektir) dini gözetimi iki model üzerinden irtibatlandırmaktadır. Birincisi, "Panoptikon" ve "Büyük Birader" modelidir ki bu modelde iki gözetim birbiriyle kaynaşmış haldedir. Her ikisinde de günah veya suça karşı yaptırım öngörülür ve insanlar yaptırım korkusuyla normları takip etmeye yönlendirilir. Suçun itirafı konusunda da iki gözetim benzerdir. Tıpkı Tanrının yaptığı gibi gözetleyen insanlar da bazen suçlunun yaptıklarını bildikleri halde onu itiraf etmeye teşvik eder ve böylece suçunun hafifletileceği veya affedilebileceği mesajını verirler.⁵⁷ Bu konuda ikisi birbiriyle örtüşmektedir. Ayrıştıkları modelde ise, ilk olarak, dini gözetimde günahın cezası öbür dünyaya ertelendiği ve affedilebilir olduğu için öz denetim sınırlıdır. Oysa diğerinde, risk karşısında belirsizlik söz konusu olduğunda herhangi bir şey olmadan önce bile tüm insanların davranışlarının kısıtlanması söz konusu olabilir.⁵⁸ İkinci olarak, ilahi gözetim, gözetleyenlerin hiyerarşik üstünlüğüne dayanır. Bundan dolayı istenmeyen eylemleri önlemek açısından önceden bilgi toplamaya ve bilgi paylaşımı sonucunda ortaya çıkacak demokratikleşmeye açık değildir. Oysa beşeri gözetim, bir başkasının bizim hakkımızda düşündüklerini daha da önemli hale getirir. Etkileşim içindeyken, diğer insanların hakkımızda ne düşünebileceğini şekillendirmeyi umduğumuz izlenimler vermeye ve yaymaya çalışırız.⁵⁹

Strassberg, bugün, küreselleşen dünyada karşılaştığımız çoklu riskler bağlamında, tüm güvenimizi yalnızca seküler, politik, soyut, uzman gözetim sistemlerine bağladığımız ve ontolojik güvenliğimizi gözetim üzerine kurduğumuz sonucuna varmaktadır. Ona göre geleneksel Yahudi-Hıristiyan Tanrı kavramı, insanları cesaretlendirmek için hala başarılı bir şekilde uygulanabilir. Amerikan toplumunun küreselleşmeye ve güncel dünya olaylarına tepkilerinin analiz edilmesi suretiyle bunu anlamak mümkündür.⁶⁰

Dini gözetim inancıyla beşeri gözetim arasında doğrudan bir irtibat kurulabileceğine dair deneysel veriler de bulunmaktadır. Mesela bunlardan birisi Türkiye'de, Güven tarafından 2007 yılında yapılmış çalışmadır. Güven, bu çalışmada gözetime karşı direniş zafiyeti olduğunu ve bu zafiyetin oluşmasında dini inançların da etkili olduğunu ileri sürmektedir. O, kutsal kitaplarda yer alan –bir kısmına bizim de yukarıda değindiğimiz- ilahi gözetim temalı içeriklerden örnekler aktarmakta ve dinin "gözetime karşı tepki göstermemede ve gözetimle barışık hale gelmesinde etkili" olduğunu savunmaktadır.⁶¹ Onun, iddiasına dayanak olarak gösterdiği en önemli delil, araştırmanın katılımcı grubunda yer alan kişilerden bazılarının ifadeleridir. Nitekim araştırma 50 kişi üzerinde yapılan bir alan araştırmasıdır ve

⁵⁵ Strassberg, "God and Surveillance in the Globalizing World", 11.

⁵⁶ Strassberg, "God and Surveillance in the Globalizing World", 2-3.

⁵⁷ Strassberg, "God and Surveillance in the Globalizing World", 13.

⁵⁸ Strassberg, "God and Surveillance in the Globalizing World", 16-17.

⁵⁹ Strassberg, "God and Surveillance in the Globalizing World", 19.

⁶⁰ Strassberg, "God and Surveillance in the Globalizing World", 27-28.

⁶¹ Sevgi Kesim Güven, *Gözetim Toplumu ve Toplumsal Meşruiyet* (İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Doktora, 2007), 163-168.

katılımcılardan 28 kişi (%56) “gözetime alışık olmalarında dinsel öğretinin etkisinin olduğunu belirtmiştir”.⁶²

Öncelikle bu çalışma konuyu, ilahi gözetim inancıyla ilişkilendiren ilk deneysel çalışmalardan olduğu için önemlidir. Ancak konu alt başlıklarda ve kısaca ele alınmıştır. Buna bağlı olarak da güçlü genellemeler yapmak için yeterli veriye sahip değildir. Bu yüzden tezde dini gözetim inancı hakkında sonuç çıkarmaya yönelik ifadelerin aceleye getirildiği ileri sürülebilir. Çünkü ilk olarak deneyin sadece Müslümanlar üzerinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Oysa aşkın gözetim inancı başta monoteist dinler olmak üzere inançların çoğunda mevcuttur. İkincisi o, dinlerin beşeri gözetime yönelik direnci zayıflattığını ileri sürmektedir. Bu, dini gözetim inancı zayıfladıkça beşeri gözetime karşı direncin artması gerektiği anlamına gelir. Oysa pratikte durumun bunun tam tersi olduğuna yönelik bazı göstergeler vardır. Mesela ilahi gözetim inancının en zayıf olduğu yerlerden biri sayılabilecek Çin’de insan gözetim ve denetiminde günümüz koşullarının en ileri seviyesinin kullanıldığına dair bilgiler vardır.⁶³ Üstelik de bilindiği kadarıyla Çin’de bu duruma yönelik ciddi bir halk tepkisi bulunmamaktadır.

Konuyu deneysel açıdan ele alan çalışmalardan biri de Norenzayan ve Gervais tarafından 2012 yılında Kanada’da yapılan “Like a Camera in The Sky?” adlı çalışmadır. Bu çalışma, iki gözetim türünün bireyler üzerinde irtibatlı olup olmadığını sorgulamayı doğrudan konu edinmiş olması ve veri çeşitliliğini sağlamış olması açısından önemlidir. Araştırmada konu üç ayrı deneyle ele alınmış ve deney sonuçları birlikte değerlendirilmiştir. Deneylerdeki katılımcılar Kanadalı lisans öğrencileridir. Ancak etnik köken ve dini aidiyet açısından oldukça çeşitlidir. Katılımcılar dini inançlarını Hıristiyan, Müslüman, Yahudi, Ateist, Agnostik, Budist, Sih, “yok” şeklinde; etnik kökenlerini ise Doğu Asya, Güney Asya, Beyaz/Kafkas, Karışık/Diğer şeklinde belirtmişlerdir.⁶⁴

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, Tanrı’yı düşünmek, sosyal (beşeri) gözetim tarafından etkinleştirilen aynı sosyal bilişsel süreçleri tetikleemektedir. Bir diğer ifadeyle, Tanrıyı düşünmek, sosyal gözetim altında olma algısını artırmakta veya harekete geçirmektedir. Dahası bu düşünce bilinçli farkındalık olmadan da harekete geçebilmektedir. İnananlar, Tanrıyı insan düşüncelerini ve eylemlerini algılayan stratejik bir sosyal ajan olarak tanımlamaktadırlar. Bu nedenle Tanrı hakkında düşünmek, inananlara davranışlarını izleniyormuş gibi hissettirebilmektedir. Dahası ve ilginç olanı ise bu düşüncenin, sadece inananları değil aynı zamanda inanmayanları da etkilediğine dair bulgulardır. Ancak araştırmacılar, öngörülemediği ve tek boyutlu verilere dayandığı gerekçesiyle bunun hakkında fazla bilgi vermek istememişlerdir.⁶⁵

Söz konusu deneyin, alanda önemli bir boşluğu doldurduğu açıktır. Ancak bu deneyin bazı eksiklikleri vardır. İlk olarak deneyde ortaya çıkarılan ilişkinin inanmayanlar için de geçerli olduğu tespit edilmiştir. Oysa temel varsayımlar açısından bu sonucun çıkmaması beklenirdi. Bu da deneyin hatalı yapılmış olabileceğini göstermektedir. İkincisi deneyin inanç farklılıkları gözetenerek tasarlanmamıştır. Buna rağmen sonuçlar tamamen doğru bile olsa bu, konuyu sadece psikolojik açıdan açıklamak için kullanılabilir. Oysa gözetim, politik bir araç olarak tasarlanmıştır ve bu tasarımın ilham kaynağı Kur’an değil Mezmurlar’dır. Şimdi İslam bağlamında iki gözetimin kıyaslamasını yapacağız ve psiko-sosyal açıdan farklı süreçlere gönderme yaptıklarını ileri süreceğiz.

⁶² Kesim Güven, *Gözetim Toplumu ve Toplumsal Meşruiyet*, 248.

⁶³ Mesela bunlardan birisi için bk. Kerem Congar, “Fişleme mi mükafat mı? Çin’de vatandaşlara puan veren Sosyal Kredi Sistemi 2020’de yürürlüğe giriyor” Erişim 06 Mart 2021.

⁶⁴ Gervais - Norenzayan, “Like a Camera in The Sky?”, 299-301. Deneyler hakkında detaylı bilgi (katılımcı sayısı, demografik bilgiler, oranlar vs.) için bu çalışmaya bakılabilir.

⁶⁵ Gervais - Norenzayan, “Like a Camera in The Sky?”, 298, 301, 302.

4. İKİ GÖZETİMİN KIYASLANMASI

1. İlk olarak ilahi gözetim inancı daha çok psikolojik bir sürece gönderme yaparken diğeri sosyolojik bir sürece gönderme yapar. İlahi gözetim inancının temelinde Allah inancı ya da daha genel ifadesiyle Tanrı inancı yatar. Bu inanç ise insanlık tarihi kadar eskidir. Bu inanç inanan birey ile Allah arasında sürekli ve dinamik bir ilişki tesis ettiği gibi insan varoluşunun amaçlandırılmasının da temeli olarak görülür.⁶⁶ Gözetim olgusu ise modern dönemin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkmıştır ve her ne kadar psikolojik yönleri bulunsu da o bugün daha çok sosyolojinin konu edindiği bir olgudur.

İlahi gözetim, iman olgusuna dayalı olarak ortaya çıkan bir duygu halidir ve buna bağlı olarak da öznel bir sürece gönderme yapar. Bundan dolayı ilahi gözetimin varlığına olan inanç ve onun yaptırım gücü kişiden kişiye değişebilir. Dahası mesela inançsız bir kişi ilahi gözetimin farkında olmadan hatta onun varlığını inkâr ederek de yaşayabilir. İlahi gözetimin nesnel karşılığı nerdeyse yok gibidir. Oysa beşeri gözetim oldukça nesnelidir ve kişisel bilinçten bağımsız olarak var olabilir. İnsanlar hem kendilerinin hem de başkalarının gözetildiklerinin somut olarak farkında olurlar. Üstelik gözetimin varlığından insanların haberdar olması bilinçli ve planlı olarak sağlanır. Mesela gözetleme kameraları herkesin göreceği yere asılır, bazen bu da yeterli görülmez renkli uyarıcılarla kameranın yerleri işaretlenir. Bazı yerlerde kameralara ek olarak görüş alanı içerisinde muhtelif yerlere dikkat çeken renklerle kamera işareti konulur ve oranın 7/24 izlendiği bilgisi ilan edilir. Dahası günlük hayatın sıradan rutinleri gözetimin varlığına dair bir kanıt olarak kullanılır. Mesela sıradan bir sokakta sıradan bir kişi başı dertte olan bir kediyi kurtarsa bunun görüntülerini haber yapan medya aslında gözetimin sokak aralarında da olduğu ve en masum hallerin bile kaydedildiği mesajını vermiş olur. Bir hırsızın kamera kayıtlarından yola çıkılarak yakalandığını konu edinen bir haberde ise kaydetmenin gerekli olduğuyla birlikte aynı şekilde onun varlığı da hatırlatılmış olur.

2. Beşeri gözetimin modern toplumla birlikte hayatımıza girmiş olması aynı zamanda taşıdığı risklerle birlikte hayatımıza girdiği anlamına gelir. Çünkü modern toplum her ne kadar klasik bazı kuramcılar tarafından övülmüş olsa da bilhassa günümüzde daha çok riskleriyle anılır oluşmuştur. Öyle ki mesela Ulrich Beck, *Risk Toplumu* adlı çalışmasında modern toplumun ortaya döktüğü sonuçların bireysel refahtan ziyade risklerle dolu bir dünyaya işaret ettiğini ispatlamaya koyulmuştur. O modern toplumda eşitsizlikler ve çelişkilerin hakim olduğu ve bireyin kurumsal hükümdarlıkların kölesi haline geldiğini savunmaktadır.⁶⁷ Bu açıdan bakınca çalışmasına koyduğu isim bile dikkat çekicidir. Yine mesela günümüzün tanınmış kuramcılarından Giddens, modern toplum hakkında önüne gelen her şeyi yıkan güç anlamında "juggernaut" benzetmesi yapmıştır. Ona göre devasa bir güce sahip olan bu yıkıcı canavarı yapı ona direnenleri ezer geçer. Bir dereceye kadar onu kontrol edebileceğimizi düşündürür; ancak aynı zamanda kontrolümüzden hızla çıkma tehlikesini sürekli hissettirir. Gerçi onunla yolculuk etmek bazen keyifli olabilir; ancak modernliğin kurumları devam ettiği sürece risklerle dolu yolculuğun ne yolu ne de hızı hiçbir zaman tam olarak kontrol edilemez.⁶⁸

Taşıdığı riskleri ve avantajlarıyla gözetim toplumu modern toplumun sanki bir minyatürü gibi davranır. O bir yandan keyifli bir yolculuk gibi insanları içine çeker ve sanki onu kontrol edebileceğimize dair bir his verir. Fakat -Giddens'in yaklaşımını yorumlayacak olursak- bunlar yanıltıcı hislerdir. Bunu tam olarak kontrol etmek oldukça zor olduğu gibi bunun riskleri de yeterince hesaplanamaz. Gözetim hayatımıza zorla girmiş bir "juggernaut" gibidir. Bilhassa telefon, internet, sosyal medya gibi araçlar sayesinde keyifli zamanlar geçirdiğimiz doğrudur. Fakat bu süreç bizim onun karşısında pasif olduğumuz bir süreçtir ve bizi nereye fırlatacağını kestirmek zordur. Bu riskli ve belirsizliklerle dolu ortam güvensizlik,

⁶⁶ Ali Ulvi Mehmedoğlu, "İnanç Psikolojisi", *Din Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010), 145-146, 149.

⁶⁷ Ulrich Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, çev. Kazım Özdoğan - Bülent Doğan (İstanbul: İthaki, 2011), 134-137.

⁶⁸ Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity* (Cambridge: Polity Press, 1990), 139.

kaygı ve korku ortamına yol açmaktadır. Hatta bazı araştırmacılar bunun paranoid-şizoid kişilik bozukluklarına yol açtığını ileri sürmekte ve gözetim olgusunun toplumumuzu adeta bir korku toplumuna dönüştürdüğünü savunmaktadırlar.⁶⁹ Bu korkunun gerçek olduğu nitel verilere de yansımaktadır. Mesela yukarıda atıf yaptığımız alan araştırmacısında bir katılımcı şöyle yanıt vermiştir: “Elektronik gözetim araçlarıyla hayatınızı etkileyecek riskler var; hayatınızı tanımadığımız insanlara açıyorsunuz.” Bir başka katılımcı ise “elektronik gözetimin kuralı ve sebebi belli değil. Buradaki izleme her şeye ait olabilir. Elektronik gözetimde müdahale vardır” yanıtını vermiştir.⁷⁰ Gözetim ve takip sistemlerinin risklerine karşı giderek yükselen bir toplumsal endişenin varlığından bahsetmek mümkündür. Sonuç olarak her ne kadar gözetlemenin her zaman ve her yerde kesinlikle “iyi” veya “kötü” olduğunu ileri süremesek de⁷¹ onun taşıdığı risklerden bahsedebiliriz. Bizce, bu risklerin içinde en önemli olanı onun yarattığı güç dengesizliğidir. Çünkü güç, ona sahip olanların dengesini bozmasa bile en azından bakış açılarının sapmasına yol açmaktadır.⁷² Bununla neyi kastettiğimizin detayına ileride bilhassa “veri”nin tanrılaştırıldığını ele aldığımız bölümde değineceğiz.

Oysa ilahi gözetimin varlığına olan inancın toplumsal hafızadaki imajı genellikle pozitifdir. Bu inancın temelini Allah’a iman olduğundan bahsetmiştik. Sözlüklerde iman kelimesinin ilk olarak “korkunun zıddı olan emniyet ve güvenlik” anlamlarına geldiği bildirilmektedir. Ruhsal faydalarından dolayı iman sayesinde kişinin “her türlü korku karşısında kendisini emniyette hissetmesi”, kalp huzuru ve sükununa erişmesi beklenir.⁷³ Hökelekli’ye göre “inanın insan manevi anlamda güvenilir desteği Allah’ın ve meleklerin varlığına duyduğu inançtan alır”.⁷⁴ İmanın kişileri ruhsal olarak koruyacağı iddiası soyut bir beklentiden ibaret değildir. Bazı deneysel araştırma sonuçları da çoğunlukla bu beklentinin doğru olduğunu onaylamaktadır. Mesela bir araştırmada elde edilen bulgular olgun bir imana sahip olduklarını belirten kişilerin Tanrıyla olan ilişkileri sayesinde “depresyon, paranoya gibi psikolojik rahatsızlıkları daha az yaşadıklarını” göstermektedir.⁷⁵

Bu durum ilahi gözetimin varlığına olan inancın toplum ve birey psikolojisinde daha çok olumlu sonuçlar doğururken diğerinin korku ve endişeyi de beraberinde getirdiğini göstermektedir. Gerçi beşeri gözetimin toplumsal güvenliği sağlama ve suçla mücadele etme anlamında olumlu karşılıklarının bulunduğu da inancın varlığı da inkâr edilemez. Hatta birçok kişinin karmaşık şehirlerdeki güven konforunu bu sisteme borçlu olduğumuzu düşündüğü bilinen bir gerçektir. Öyle ki bundan dolayı kamusal gözetim sistemlerini yetersiz görüp özel yaşam alanına kendi gözetim sistemini kuran kişiler de vardır. Ancak bu paradoksal bir durum olarak da yorumlanabilir. Çünkü bu şekilde davranarak kişiler güvende olduklarını değil aslında güvende olmadıklarını göstermiş olurlar.

3. İlahi gözetimin belli bir kurumsal yapısı veritüalistik boyutu yoktur. O öznel olduğundan daha çok bireyin dünyasıyla sınırlı kalır. Bundan dolayı da herhangi bir seküler teşebbüs karşısında zarar görmediği gibi onunla bir çatışma alanı da oluşturmaz. Örneğin bir mekânda kişi hem kameralar tarafından hem de Tanrı tarafından gözetildiğini düşünebilir. Her ikisinin de o kişinin bilincinde aynı anda var olması çelişki oluşturmaz. Bir diğer ifadeyle beşeri gözetimi bir mekâna yerleştirmek için orada ilahi gözetime sınırlama getirme durumu söz konusu değildir. Bu da beşeri gözetimin, bir tür sekülerleşme biçimi olarak değerlendirilebileceğinin sekülerleşmenin kurumsal örneklerinden tamamen farklı olduğunun hesaba katılması gerektiği anlamına gelir. Örneğin modernleşme sürecinde akla dayalı kurumlar inşa

⁶⁹ Vehbi Bayhan, “Gözetim Toplumunda Otoritenin Alâmeti Fârikası: Küresel Kapatılma”, *Sosyologca* 5 (2013), 139.

⁷⁰ Kesim Güven, *Gözetim Toplumu ve Toplumsal Meşruiyet*, 252, 254.

⁷¹ Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, 22.

⁷² Lyon, “Gözetim Toplumu”, 87.

⁷³ Cihat Tunç, “Yüce Allah’a İmân ve Bunun Önemi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985), 1.

⁷⁴ Hayati Hökelekli, “Gayba İmanın Psiko-Sosyal Sonuçları”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları* (İstanbul, 2003), 5/271.

⁷⁵ John M. Salsman - Charles R. Carlson, “Dini Yönelim, Olgun İman ve Psikolojik Rahatsızlıklar: Negatif ve Pozitif İlişkiler”, çev. Ali Ayten, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)* 26 (Ocak 2004), 127.

edilirken dini ilke ve inançlara dayalı kurumların tasfiye edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu, iki kurum arasında çatışma alanı oluşturmuştur. Çünkü biri varken diğerrinin de var olması sorun oluşturmaktadır. Oysa modern döneme özgü bir gelişme olmasına rağmen beşeri gözetimde bu durum söz konusu değildir.

4. İlahi gözetimde gözetim yekpare ve otonom bir olgu değildir. Mesela İslamiyet'te Allah'ın kullarını gözetlediği, fiillerini kaydettiği sıfatları yegane sıfatlar değildir. Onun başka sıfatları da bulunur ve tüm sıfatları aynı anda faaliyet gösterir. Bunlar birbirlerinden ayrı olarak düşünülemez. Mesela onun görme sıfatının yanında cezalandırma (Cebbar) sıfatıyla birlikte affetme (Ğafur) sıfatı da bulunur. Böylece kullar günah işlemiş bile olsalar bunun affedilebileceğine dair bir umut taşırlar. Üstelik kişi affedildiğinde ilahi âlemde günah işlememiş gibi muamele görür. Bunun yanında "Settar" sıfatı kişinin mahrem bilgilerinin ifşa edilmeyeceğini garanti eder. Allah'ın tüm sıfatları aynı anda faal olduğundan kişilerin lehine ve aleyhine olan tüm bilgiler toplanır. Kişi bilgilerin kendi aleyhine manipüle edilmeyeceğine dair ilahi iradenin garantisi altına alınır. Kur'an'da kimseye haksızlık edilmeyeceği bilgisi sıklıkla geçer.

Oysa beşeri gözetim tek bir alana yani gözetlemeye ve bilgiyi depolamaya odaklanır. Tüm bilgiyi eksiksiz topladığını garanti etmez. Sadece kişinin lehine olan bilgileri toplamış olabileceği gibi sadece aleyhine olanları da toplamış olabilir. Eğer toplanan bilgi kişinin lehineyse onu lehine kullanılacağına da söz vermez. Mesela kamera kayıtları yanlışlıkla silinmiş denilerek kişinin lehine olan bilgiler yok edilebilir. Kişiler haklarında depolanan bilgilerin kendi aleyhine kullanılıp kullanılmayacağından emin olamadığı gibi bilgilerinin silinip silinmediğinden de emin olamazlar. Gerçi kişi bazı platformlarda kendi hakkındaki bilgilerin silinmesini sınırlı koşullarda da olsa talep edebilir. Mesela "Unutulma Hakkı" bu tip koşullardan biridir.⁷⁶ Fakat bu hak şu anki koşullarda oldukça sınırlı olduğu gibi kişinin verilerinin tamamen silineceğini de garanti etmez. Mesela sadece arama motorlarında gözükmesi engellenmiştir ama veri deposunda tutulmaya devam edebilir.

5. İlahi gözetim aynı zamanda bir ahlak öğretisi tesis edebilir ama beşeri gözetim bundan mahrumdur. Nitekim dini öğretide ahlak mutlak üstünlük sahibi olan Allah'a iman esasına dayanır.⁷⁷ Allah inancının yaptırımı ise kişisel vicdanlar üzerinden işlediği için kişiyi ahlaklı davranmaya ve bu ahlakını sürekli hale getirmeye yönlendirir. Hatta bazı yazarlar gerçek manada Allah'a inanmış birinin ahlak kurallarını hiçe saymasının mümkün olmadığını düşünmektedirler.⁷⁸ Bu durumda mesela hırsızlık yapması mümkün olan birinin sırf Allah'tan çekindiği için bunu yapmaması onun gerçekten ahlaklı olduğunu gösterir. Fakat beşeri gözetimde ahlaklılık bu kadar kesin bir şekilde ortaya çıkmaz. Mesela kişinin kameraların olduğu yerde hırsızlık yapmaması onun ahlaklı olduğunu göstermez.

6. İlahi gözetimde iki temel anahtar kavram vardır. Biri sevap diğeri de günah. Kişiler sadece cezalandırılmak için takip edilmez; aynı zamanda ödüllendirilmek için de takip edilir. Üstelik hem günah hem de sevap kişinin dindarlığının bir parçasıdır. Mesela günah işleyen bir kişi bundan pişman olduğunda iki şekilde dindarlığını artırmış olur. Birisi hatanın Allah'a karşı işlenmiş olduğunun farkında olması diğeri ise bu pişmanlık duygusundan kurtulmak için tövbeye başvurmasıdır. Çünkü kişi tövbe ettiğinde aynı zamanda dini bir eylem yapmış olur. Beşeri gözetimde ise genellikle tek anahtar kavram vardır o da suçtur.⁷⁹ Çünkü bu gözetim daha çok kişilerin suçunu ortaya koymak için tasarlanmıştır. Suç işlememiş kişiler

⁷⁶ Unutulma hakkı için bk. Seray Nalbantoğlu, "Bir Temel Hak Olarak Unutulma hakkı", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 35 (2018), 583-605.

⁷⁷ Ali Arslan Aydın, "İslam' da Ahlaka Verilen Üstün Değer ve Ahlak ile İman Arasındaki Münasebet", *Diyanet İlmî Dergi* XI/4 (1972), 214.

⁷⁸ Selim Özarslan, "Pratik Ahlâk Açısından İman-Ahlâk İlişkisi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVIII/1 (2016), 90.

⁷⁹ Burada şu detayı atlamamak gerekir. Bu durum sadece güvenlik amaçlı gözetim için geçerlidir. Aşağıda bahsi gelecek olan Big Data'nın verilerinin toplanmasında bu durum geçerli değildir. Orada insan veri olarak değerlendirilir ve suça yönelik olsun ya da olmasın insani her türlü girdi anlamlı bir veri sayılır.

cezalandırılmaz ve temel haklarından mahrum bırakılmaz; fakat bu bir ödül değildir. Suçun kabul edilmesi anlamına gelen "itiraf" ise tövbeyle aynı manaya gelmemektedir. Tövbede kişi yenilgi duygusu yaşamaz ama itiraf birçok açıdan yenilgiyi kabullenmenin bir sonucu olarak ortaya çıkar.⁸⁰ Bu durumda ilahi gözetim günahattan pişmanlık duyan birisi için pozitif psikoloji üretirken diğeri suçlanmaktan korkan birisi için negatif psikoloji üretir.

7. İki gözetim arasındaki en dikkat çekici farkın meşruiyet kaynağıyla ilgili olduğu söylenebilir. Çünkü ilahi gözetimde kulları gözetleyen aynı zamanda onları yaratan Tanrıdır. Tanrının gözetlemesinin meşruiyeti vardır ve bu meşruiyetin kaynağı bizzat Tanrının kendisidir. Üstelik Tanrı insan değildir yani insanı insan dışında tüm varlığa hâkim olan başka bir varlık gözetler. Oysa beşeri gözetim sibernetiktir. Yani insan ırkını bütüncül bir varlık olarak düşünürsek bu varlığı dışarıdan biri gözetlemez; tam tersine bu varlık kendi kendini gözetler. Bu da temel bir meşruiyet sorununu ortaya çıkarır. Çünkü gözetim sistemlerinde herkes eşit imkânlarla sahip değildir. İnsanların bir kısmı bir kısmı daha çok gözler, bir kısmı diğerleri hakkında ulaşabildiği her türlü bilgi depolar. Böylece gözetim olgusu insanları asimetrik olarak sınıflandırır. Verilere ve bilgilere erişimi olanlar diğerleri karşısında daha güçlü olurlar. Burada gözetim güçlü olmak için bir araçtır. İlahi gözetim incancında ise Tanrı ile insan zaten asimetrik varlıklardır. Hatta varlığın manası zaten bu asimetri içinde ortaya çıkar. Sonuç olarak Tanrının insandan üstün olması ve buna bağlı olarak insanlığın bilgisini kendi katında depolaması onun hem meşru hem de makul hakkı görülür. Oysa insanlığın bir kısmının bilgisini diğer bir kısmının depolaması her şeyden önce meşruiyet sorunudur.

8. İlahi gözetime olan inanç bir kimlik üretir. Mesela Müslüman kimliği belli bir ilah incancına dayanır ve bu inanın içine Allah'ın gözetlemesine yönelik sıfatları da dâhildir. Müslümanlık –mezhep ve cemaat farklılıkları buraya dâhil edilmediği sürece- homojen bir tanım üretir. Müslümanlık İslam dinine girenler için aynı zamanda bir kimliktir. Mümin kardeşliği tanımı bu kimliğin pekiştireçlerindedir. Tüm Müslümanlar temel inanç referansları açısından birbirine benzerler. Müslüman kimliğini aşkın gözetime gönderme yapan sıfatlara inanmaya elbette indirgeyemeyiz. Fakat bu incancın söz konusu kimlik üzerinde tartışmasız bir etkiye sahip olduğunu da inkâr edemeyiz. Beşeri gözetimde ise durum farklıdır. Buna karşı olanlar "protestocu" olurlar. Fakat "protestoculuk" her zaman, özdeş ve kalıcı bir kimlik inşa etmez. Gözetimin her türüsünü savunma ise bir tür ideoloji oluşturabilir. Mesela her ne kadar tartışmalı olsa da "dataizm" kavramı bu ideoloji için uygun bir örnek sayılabilir. Fakat bu ideoloji aşkın bir Tanrıya inanan kimseleri bir araya toplayan homojen kimliklerle aynı sayılamaz. Gerçi-aşağıda da geleceği üzere- Harari, bir yazısına "Dataizm Bizim Yeni Tanrımızdır" adını vermiştir.⁸¹ Bu ifadede sanki "dataizm" özdeş bir Tanrı incancının birleştirici fikri gibi gözükmektedir. Ancak buradaki "Tanrı" ifadesini -en azından şimdilik- aşkın bir varlıktan ziyade Harari'nin kışkırtıcı üslubunun bir ifadesi olarak görmek gerekir.

9. İlahi gözetimde kayıtlar ileri bir tarihte –öldükten sonra ahirette, hesap gününde- kullanılmak üzere tutulur. Bu yüzden kişinin kayıtlarını sürekli güncellemesi için öncünceye kadar fırsat verilir. Ama beşeri gözetimin ahiretle ilgili hiçbir vaadi bulunmaz. Tüm faaliyet alanları ve sonuçları bu dünya için hazırlanmıştır.

5. İKİ GÖZETİMİN BENZERLİĞİ

Buraya kadar yazdıklarımız iki gözetim türünün birbirinden farklı olduklarını ifade etmek içindi. Ancak iki gözetimin şaşırtıcı şekilde birbirine benzediği durumlar da vardır. Bunlar, verilerin kötüye kullanımı ve bilgi hırsızlığıdır. Beşeri gözetimde bilginin saklanması ve paylaşılmasına yönelik koşullar sorunludur. Öncelikle bu sistemde kişiyle onun hakkındaki bilgi ontolojik olarak birbirinden ayrılır. Yani kişi ayrı, bilgisi ayrı bir varlık olarak görülür. Kişiler kendi hakkındaki bilgilere erişemedikleri gibi hangi amaçlarla kullanılacağından da emin değillerdir. Bilgi depolama konusunda yasal çalışan şirketlerle kamu kurumları kişisel

⁸⁰ Ağçoban, "Postmodern Toplumda Ahlâkın Yeniden İnşası", 589.

⁸¹ Bk. Yuval Noah Harari, "Dataism Is Our New God", *New Perspectives Quarterly* 34/2 (2017), 36-43.

verilerin kötü amaçla kullanılmayacağına dair yazılı güvence verirler.⁸² Fakat bu güvenceye rağmen verilerin çalınma riski garanti altına alınmış olmaz. Dijital kayıt koruyucuları verileri ne kadar sıkı korursa korusun veri hırsızlığı riski her zaman vardır. Nitekim günümüzde bu tip hırsızlıklarla ilgili haberler sık duyulur olmuştur. Diğer bir sorun da verilerin kötüye kullanımıdır. Kişisel verilerin herhangi bir şekilde toplandığı mecralar hakkında verilerin yasal ve ahlaki ölçülere uygun kullanılıp kullanılmadığı şüphe konusudur. Bu şüphenin en çok da devasa büyüklükteki verileri toplayan, global çapta faaliyet gösteren şirketler, sosyal medya kuruluşları ve WEB siteleri söz konusu olduğunda geçerli olduğu görülmektedir. Verilerin, gerek yasal yollar kullanılarak üçüncü şahıslarla paylaşılması sayesinde olsun gerekse yasadışı yollarla yapılan veri ticareti yoluyla olsun herhangi bir şekilde dolaşıma girmesi, onun kötüye kullanım riskini daha da artırmaktadır.

İlginç olanı ise bilgi hırsızlığı ve verilerin kötüye kullanımı riskleri sadece beşeri gözetime özgü olmayabilir. İslam dininin temel verileri açısından aynı sorunun aslında ilahi gözetim sistemi için de geçerli olduğu görülmektedir. Yani ilahi gözetim sisteminde de veri hırsızlığına yönelik girişimler bulunmakta ve üstelik bazı bilgiler kötü amaçlı olarak kullanılabilir. Fakat burada şöyle bir detay var: Allah erişime tamamen kapalı bilgileri korumayı garanti ettiğini belirtmiştir. Bu bilgileri çalmaya yönelik girişimler olsa bile ilahi irade bu girişimleri başarısızlığa mahkum ettiğini bildirmiştir. Fakat bu garantinin verilmediği bilgiler de vardır. Bu bilgiler çalınabilir ve kötü amaçlı kullanılabilir. Şu iki ayet meali bu durumu açıklar niteliktedir:

“Andolsun, biz gökte burçlar yaptık ve onu, bakanlar için süsledik. Onu kovulmuş her şeytandan koruduk. Ancak kulak hırsızlığı eden olursa, onu da parlak bir ateş takip etmektedir.”⁸³ Bu ayet bazı şeytanların bilgi hırsızlığı yapmaya teşebbüs ettiklerini belirtir. Fakat bunlar belli ki korunması garanti altına alınmış bilgilerdir. Çünkü şeytanlardan korunduğu açıkça belirtilmiştir. Şeytanın bilgi çalma teşebbüsünün mahiyetini tam olarak kavrayamasak da burada bilgi hırsızlığına dair bir teşebbüsten bahsedildiğini anlayabiliyoruz. Bir başka ayette ise şeytanların bazı bilgileri çalabildiklerine dair ifadeler yer alır: “...şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil’deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler. Halbuki o iki melek, ‘Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme’ demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı. Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı...”⁸⁴ Bu ayette hem bilgi (veri) hırsızlığı hem de bilginin kötüye kullanımı açıkça belirtilmiştir. Şöyle ki:

İlk olarak kötü niyetli şeytanların bilgi hırsızlığı yaptığı bildirilmiştir. Elmalılı’ya göre bu şeytanlar, olmuş ve olacak bazı olaylar hakkında dinleme yoluyla bazı bilgiler edinirlerdi. Dağınık haldeki bu bilgileri kendi yalan ve yorumlarıyla birleştirir kâhin ve büyücülere aktarırlardı. Bu bilgilerden bazıları doğru çıkınca da kâhinler bu şeytanlara güvenir, bu bilgileri yayarlardı. Cincilik ve büyücülük o dönem alıp başını gitmişti.⁸⁵ İkinci olarak ise bilginin kötüye kullanıldığı aktarılmıştır. Yine Elmalılı’ya göre eski Babil şehrinde ilham yoluyla bazı ilahi bilgilere erişen iki melek vardı. Bunlar yaradılışa dair bazı sırları öğrenmişlerdi. Bu melekler edindikleri bilgileri kötü niyetle kullanmayı düşünmedikleri gibi bunu kötü amaçlı kullanmanın küfür olduğunu da biliyorlardı. Fakat melekler bu bilgileri başkalarına aktardıklarında sorun ortaya çıkıyor, bu bilgilerin kötü amaçla kullanıldığı görülüyordu. Gerçi onlar bu konuda rastgele hareket emiyorlar, dikkatli davranıyorlardı. Bu bilgileri herkese öğretmiyorlar, öğrettikleri kişileri de bunu kötü amaçla kullanmamaları

⁸² Mesela Türkiye’de bu güvence 6698 nolu “Kişisel Verilerin Korunması Kanunu” ile verilmiştir. Bk. T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete (Resmi Gazete) (Erişim 21 Şubat 2021)

⁸³ el-Hicr 15/16-18.

⁸⁴ el-Bakara 2/102.

⁸⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/364.

konusunda uyarıyorlardı. Aksi halde küfre düşüp cehenneme gideceklerini bildiriyorlardı.⁸⁶ Fakat bu bildirim yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Burada bilgi yasal yollarla edinilmiş ve üçüncü şahıslara iyi niyetle aktarılmış olsa da görüldüğü gibi bilginin paylaşımı kötüye kullanımın yolunu açmaktadır. Kötüye kullananlar söz konusu melekler değil bu bilgiyi onlardan öğrenenlerdir. Ayetin içeriğinden bu bilgilerin bazı kişilerin özel hayatlarıyla ilgili olduğu ve bu bilgiler kullanılmak suretiyle evli çiftlerin arasının bozulduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu iki örnek veri hırsızlığı ve bilginin kötüye kullanımının tipik bir örnekleri olarak okunabilir. Günümüz gözetim koşullarında da bunlara benzer çokça örnek bulmak mümkündür. Ancak burada önemli bir detay farkı vardır. Yukarıda da kısmen değinildiği gibi, Allah bu tip suistimallerin kendi kontrolünün dışında gerçekleşmediğini açıkça belirtir. Nitekim aynı ayetin devamında geçen “... Hâlbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi” ifadesi bunu göstermektedir. Yani bu aslında Allah'ın bir imtihan yöntemidir. Bilgiyi kötüye kullananlar bu imtihanı kaybeden kişiler olmaktadır. Beşeri gözetimde ise bilgi tamamen kontrolden çıkabilir, bilgi yasadışı yollarla satılabilir ve eğer bilginin kötüye kullanıldığı ortaya çıkarsa bilgiyi kaydedenler sorumluluk üstlenmekten kaçınabilir. İlahi gözetimde Allah'ın sorumluluğu bizzat üstlendiği ve bilginin kontrolden çıkmasının söz konusu olmadığı bildirilmiştir.

6. YAPAY TANRILARI İNŞA ETMEK: BÜYÜK VERİ

Gözetlemede her ne kadar görme süreçleri ve görüntü kayıtları önemli olsa da günümüzde görsel olmayan gözetleme biçimleri çok daha önemli hale gelmiştir. Bugün genellikle gözetlemenin hammaddesi bilgisayarlar tarafından yazılım ve istatistik kullanılarak işlenen “veri”lerdir. Bilhassa Google, Facebook, Amazon gibi internet siteleri ve sosyal ağlar kullanıcıların verilerini işlemektedir. Kullanıcılar kendilerine gösterilen reklamlardan bunu anlayabilmektedirler.⁸⁷ Günümüzde kişisel verilerin mahiyeti hakkında “modern WEB'in para birimi” benzetmesi yapılmaktadır.⁸⁸

Veri, çok farklı ortamlardan (araştırmalar, gözlem, internet, sosyal medya, sensörler vb.) edinilen bulgulara dair genel bir kavram olarak kullanılır.⁸⁹ Günümüzde veri birbirine bağlı nesnelere yoluyla muazzam hacimlerde üretilmekte, “Nesnelerin İnterneti (IoT), Her şeyin İnterneti (IoE), Nesnelerin Ağı (WoT) ve Her şeyin Ağı (WoE) gibi ortamlar” yoluyla aktarılmakta ve bulut ortamlarında saklanmaktadır. Bu devasa veri evreni çözümlenmek suretiyle anlamlı, işlenebilir bilgilerin çıkarılması için kullanılır ki bundan sonrası “Big Data” (Büyük Veri) kavramının alanına girer.⁹⁰ Büyük Veri, günümüzün her geçen gün daha çok ilgi çeken ve önemi üzerine giderek daha çok konuşulan kavramlarından biri haline gelmiştir. Öyle ki öneminden dolayı onu “yeni bir devrin başlangıcı” olarak görenler bile vardır.⁹¹ Büyük Veri'yi işlemek ve anlamlandırmak için kullanılan sistem ise gelişmiş bilgisayar teknikleri ve yapay zeka uygulamalarıdır. Gelişmiş bilgisayarlar sayesinde muazzam büyüklükteki veriler kısa sürede işlenebilmekte ve anlamlı sonuçlar çıkarılabilmektedir. Büyük Veri analizi başta ticari girişimlerde satışı artırmak maksatlı olmak üzere çeşitli amaçlarla kullanılabilmektedir.⁹²

Günümüz gözetleme sistemlerinde verinin depolanması ve işlenmesi, görsellikten daha önemli hale gelmiştir. Buna “veri gözetimi” (dataveillance) adı verilmektedir. Veri gözetimi artık geleneksel gözetim tekniklerinin yerini almaya başlamıştır.⁹³ Bu yolla, bilhassa sosyal

⁸⁶ Elmalı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/370.

⁸⁷ Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, 22, 23.

⁸⁸ Guillaume Desjardins, “Your personal data is the currency of the digital age” Erişim 24 Mayıs 2021.

⁸⁹ Korcan Doğan - Sacit Arslantekin, “Büyük Veri: Önemi, Yapısı ve Günümüzdeki Durum”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2016, 56/16.

⁹⁰ Muhammet Atalay - Enes Çelik, “Büyük Veri Analizinde Yapay Zekâ Ve Makine Öğrenmesi Uygulamaları”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/22 (2017), 156, 158.

⁹¹ Bk. Doğan - Arslantekin, “Büyük Veri”, 15.

⁹² Bk. Doğan - Arslantekin, “Büyük Veri”, 31-33.

⁹³ Roger Clarke, “Information Technology and Dataveillance”, *Commun. ACM* 31/5 (1988), 498.

medya ve haberleşme araçları sayesinde, gözetim en ileri seviyeye taşınmıştır.⁹⁴ Veri gözetiminde kişilerin faaliyet ve haberleşmeleri otomatik olarak takip edilir. Günümüz koşullarında oldukça ucuz olduğu için toplanacak verinin önemli olup olmadığına bakılmaksızın, veri gözetimi her alana sirayet edecek şekilde genişletilmektedir.⁹⁵

Veri toplama hırsının “Büyük Biraderlerin” zihniyetini dönüştürmeye başladığı görülmektedir. Lyon’un da belirttiği gibi gözetlemenin yarattığı dengesiz güç dağılımı ona sahip olanların bakış açılarında sapmaya yol açmaktadır.⁹⁶ Artık veri toplamanın bir tür ideoloji haline gelmeye başladığı görülmektedir. Bu ideolojiyi anlatmak için bazı araştırmacılar “dataizm” kavramını kullanmaya başlamışlardır. Bu kavramın geliştiricilerinden olan Harari, insanlığın geleceğini anlattığı *Homo Deus* adlı kitabıyla ilgili bir söyleşisinde oldukça iddialı fikirler ileri sürmektedir. Ona göre büyük verinin büyüleyici etkisi sayesinde günümüzde bilim Tanrısal bir otorite kazanmıştır. Dataizm’in insanlığı yeniden dizayn etme, inorganik yeni türler ve yapay zekâlar geliştirme yönünde açık bir niyeti bulunmaktadır. Dataizm insanı veri olarak görür ve algoritmalara dönüştürür. Algoritmalar insanı sevmeyiz ama ayrımcılık da yapmaz. Yahudi, Müslüman ya da eşcinsel fark etmez, algoritmaya dönüşen herkes aynı verinin bir parçası olur. Bu yöndeki fikrini “Dataizm Bizim Yeni Tanrımızdır” diye özetleyen Harari, kitabına neden *Homo Deus* adını verdiğini ise şöyle açıklar: *Homo Deus*, çünkü mümkün olan en gerçek anlamıyla Tanrılara dönüşüyoruz.⁹⁷

Lyon, büyük gözetim kapasitesine sahip 21. yüzyıl teknolojik sistemlerinin Tanrı benzeri özelliklere sahip olduğunu söylemeyi ilginç bulsa da;⁹⁸ eğer Tanrısal varoluşun şifreleri ve ilahi hakimiyetin temel dinamiği gerçekten de gözetim olgusuna dayanıyorsa ve bugün bunu en iyi yapanlar Büyük Veri’nin sahipleri ise o zaman “Büyük Birader”lerin sahte Tanrılara dönüşmeye başladıklarını konuşma zamanı gelmiş demektir. Tabii biz burada Tanrılaşmayla neyi kastettiğimizi daha açık hale getirmek için “sahte veya yapay Tanrı” kelimesini kullanmalıyız. Sahte Tanrılar ve Büyük Veri’den bahsederken konuyu toplumsal bir inanış –buna algı da denebilir- üzerinden zemine oturtmak, meselenin daha anlaşılır olmasını sağlayabilir. Şöyle ki; bu algıya göre insanlık hakkında toplanan veriler arasında biyolojik bilgiler de bulunmaktadır. Bu bilgileri toplayan “Büyük Biraderler” insan ırkına hakim olmak için küresel çapta deneyler yapmaktadırlar. Diğer bir ifadeyle verilerin hakimi “sahte Tanrılar” toplumların üzerinde bir hayalet gibi dolaşmaya başlamışlardır. Bu hayaletler hakkındaki söylentiler, görüldüğü kadarıyla mesela Türkiye’de bilhassa küresel salgınların konuşulduğu son zamanlarda ciddi manada artış göstermiştir. TV kanalları, sosyal medya hesapları, gazete köşeleri bu hayaletler hakkında konuşan kişilerle dolmuştur.

Söz konusu kişiler “yapay Tanrıların” geleceği nasıl inşa etmek istediklerini anlatırken bir müneccim gibi davranırlar. İnsan ırkının genlerini değiştirmek, normal insanı süper insanlara dönüştürmek, insan bilincini izole edip kullanmak istemek, insan ırkını uzaya taşıyıp oraya yerleştirmeye çalışmak gibi transhümanistik söylemler artık sıradan iddialar haline gelmiştir. En sıra dışı olanı ise bu sahte Tanrıların insan ırkını beğenmediğine ve içinden az bir kısmını seçerek geriye kalanları yok etme planları yaptığına yönelik iddialardır. Sahte Tanrılarının bu gönüllü elçileri, son yıllarda hakkında çok konuşulan salgınların aslında bu Tanrılarının harekete geçtiğinin bir göstergesi olduğunu söylerler. Hatta bunlar insan ırkına o kadar hâkim konuma gelmişlerdir ki hangi salgının ne zaman çıkacağını ve kaç kişinin öleceğini bile hesaplayabilmektedirler. Bu bilgileri insanların biyolojik verileriyle birlikte sosyolojik verilerini de kullanarak elde etmektedirler. Konunun özünde bulunan iddia özetle şöyledir: Sahte Tanrılar gerçek Tanrının ortaya koyduğu insan ırkı projesinin hatalı olduğuna

⁹⁴ Taner Bayram, *İktidar ve İnternet: Dijital Denetim ve Gözetim Mekanizmalarına Siberetik Yaklaşım* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019), 72.

⁹⁵ Lyon, “Gözetim Toplumu”, 90.

⁹⁶ Lyon, “Gözetim Toplumu”, 87.

⁹⁷ Harari, “Dataism Is Our New God”, 36, 37, 39.

⁹⁸ Lyon, “Surveillance and the Eye of God”, 22.

karar vermişler ve dünyayı devasa bir mezarlığa çevirerek bu hatayı düzeltmeyi planlamaktadırlar. Bu sözde restorasyon projesinin güvence noktası ise akıl almaz büyüklükteki depolarda biriken muazzam miktarda veridir. Aslında şunu söylemek her ne kadar rahatsız edici olsa da bahsi geçen durumu ironik olarak tasvir etmeye yaradığı için makul görülebilir: Şimdi, sahte Tanrıları, sahte Tanrı elçileri, kıyamet senaryoları, sahte cennetleri, cehennemleriyle yepyeni bir dinle karşı karşıyayız. Bu yeni dini, “Veri Dini” olarak isimlendirmek mümkündür. Artık yeni Tanrılarımız da var ve bunların adına da “Data Tanrısı” (Datos, Veri Tanrı) adını verebiliriz. Bir din cemaatsiz olmaz, bunlara inanan kişilerin bulunduğu da açıktır.

Son iki paragraftaki bilgiler akademik verilerden ziyade toplumsal algı üzerine yapılan gözlemlere dayanmaktadır. Bilhassa yaşadığımız toplumda insanlar Tanrı gibi davranan “kudretli” kişilerin varlığına adeta zorla inandırılmak istenmektedir. Gerçekten böyle kişilerin olup olmadığını tartışmak bu çalışmanın kapsamına dahil değildir. Kesin olan ise bu kişilerin var olduğuna dair söylentilerdir. Üstelik bu söylentiler sadece sözde kalmamakta, toplum üzerinde etkili de olmaktadır. Konuyla ilgili yapılan bazı araştırmalarda ortaya çıkan nitel veriler bu durumun göstergelerindedir.⁹⁹ Bu inancın sahiplerine göre söz konusu “kudretli” kişiler insanlığın her türlü verilerini toplamakta ve anlamlı hale getirerek kullanmaktadırlar. Bilgiyi topladıkça güçlenmekte, güçlendikçe daha fazla toplamak için harekete geçmektedirler. Sonunda ise insan ırkını istediği gibi yönlendirme kudretine sahip,-gerek mecazi gerekse gerçek anlamda olsun- dilediğini öldürüp dilediğine hayat veren Tanrılara dönüşmektedirler.

Kur’an’dan anlaşıldığına göre bu tür bir sahte tanrı imajını Nemrut da kullanmıştır. Nitekim Hz. İbrahim’in, “istediğini öldüren ve diriltten Allah” hakkında söylediklerini duyunca Nemrut, “ben de öldürür ve diriltirim” demişti.¹⁰⁰ Rivayete göre o bu sırada iki kişi getirtmiş, birini salıp diğerini de öldürtmüştü.¹⁰¹ Elbette Nemrut’un bu tavrı, onun her şeyi öldürüp diriltten ama kendisi ölüp dirilmeyen bir yaratıcıyla tıpatıp aynı olduğu anlamına gelmemektedir. Onun söylediği veya yaptığı, teolojik açıdan aslında manasızdır; ancak politik açıdan oldukça anlamlı ve önemlidir. Çünkü Nemrut, kendi toplumunda Tanrı gibi muamele görmesi için tüm evreni öldürüp diriltme kudretine sahip olmasına gerek olmadığını fark etmiştir. Sadece o toplumda istediğini öldürebilecek güce sahip olması bunun için yeterlidir. O, sadece bunu fark etmekle kalmamış aynı zamanda, âdete Allah’ın her şeyi öldürüp diriltten sıfatının bir minyatürünü, yönetsel bir araç olarak kullanmıştır. Bizce bu kıssadaki dikkat çekici detay Hz. İbrahim’in tavrıdır. Çünkü o, Nemrut’un demagojik cevabı karşısında “ben bunu kastetmedim” diyerek teolojik bir tartışmaya girmek yerine sanki Nemrut doğru cevap vermiş gibi davranmıştır. Yani Hz. İbrahim onun verdiği cevabın, teolojik açıdan geçersiz olsa bile, politik olarak geçerli olduğunu fark etmiştir.

Başta veri gözetimi olmak üzere gözetim de tıpkı bunun gibi düşünülebilir. Gözetimin tanrısal bir güç gibi algılanması için tüm evrenin bilgisinin toplanmasına gerek yoktur. Sadece insanlara ait verilerin bir kısmının toplanması bunun için yeterlidir. Bu, bilhassa politik olarak tasarlandığında etkili olmaktadır. Bir diğer ifadeyle gözetim, her şeyi gören bir Tanrının görmesiyle tamamen aynı olmasa bile onun bir minyatürünü politik bir araç olarak tasarlandığında sahte bir Tanrının kopyası gibi algılanabilmektedir. Muazzam büyüklükteki verileri depolayan “Büyük Biraderlerin” bazen Tanrı gibi davranmak istemelerinin nedeni bununla açıklanabilir. Onlar Nemrut’un kullandığı yöntemin bir benzerini kullanmakta ve bunun sayesinde toplumsal bilinçte bir nevi “Tanrı” gibi algılanabilmektedirler. Hz. İbrahim bu yöndeki toplumsal algıyı dağıtmak için kozmolojik bir delil kullanmış, Allah’ın güneşi doğudan getirdiğini belirterek Nemrut’a onu batıdan getirmesini söylemişti. Nemrut bu delil karşısında çaresiz kalmıştı. Eğer bir gün “Verilerin Efendisi”nin “kudretli” imajı kozmolojik bir

⁹⁹ Bk. İhsan Çapcıoğlu - Emine Kaya, *Pandemi Döneminde Türkiye’de Dini Hayat: Din Görevlileri Örneğinde Din Hizmetlerine Genel Bir Bakış* (Ankara: Diyanet-Sen, 2021), 33-34.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/258.

¹⁰¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/172.

gelişmenin sonucunda yıkılırsa -bizce- bunu Nemrut kıssasının bir tekrürü olarak yorumlamak hatalı olmayacaktır.

SONUÇ

İslam'daki her şeyi gören Allah inancıyla beşeri gözetim sistemleri arasında literal manada benzerlikler kurmak mümkünse de ikisi arasında organik bir irtibat kurmak için yeterince nesnel veri bulunmamaktadır. Ancak Lyon'un ileri sürdüğü gibi beşeri gözetimin temelinde bir Hıristiyan itkisi yatıyorsa veya Strassberg'in dediği gibi bu siyasal bir Tanrı yorumunun globalleşmesi ise o zaman merceği Hıristiyanlık ve Yahudilik üzerine yönelterek değerlendirmeyi yeni bir bağlam üzerinden yapmamız gerekmektedir. Buna göre Zebur ve İncil'in tanımladığı, her şeyi gören Tanrı tasavvuru insanların gözetlemeyi icat etmesinin ilham kaynağı olmuştur.

Teolojik açıdan gözetim, her şeyi gören bir Tanrının görmesiyle birebir aynı değildir. Ancak bu bir yönetim biçimi olarak tasarlandığında oldukça etkili bir politik araca dönüşebilir ki gözetim modern dönemin yönetim araçlarından biri olarak tasarlanmıştır. Bu haliyle gözetim, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin "gözetleyen Tanrı" inancının politik olarak yeniden tasarlanmış ve küreselleşmiş şeklidir. Monoteist ve kutsal bir kaynaktan ilham alınarak tasarlanmış olmasına rağmen sanki kutsal bir kökeni yokmuş gibi tüm toplumlarda uygulanabiliyor olması onun nihai derecede sekülerleştirilmiş olmasıyla ilgilidir. Tasarımındaki detayların İslam'daki "her şeyi gören ve bilen Allah" inancıyla da benzerlik göstermesi, bu tasarıma İslam'ın ilham vermiş olmasından değil, söz konusu dinlerin teolojik kökenlerinin ortak olmasındandır.

Lyon, Mezmurlar'ın gözetimin etiği açısından başlangıç oluşturabileceğini ileri sürmektedir. Ancak bu konuda Kur'an'daki etik ilkelerin daha net olduğu görülmektedir. Mesela "...Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın..."¹⁰² mealindeki ayet gözetleme etiği açısından önemli bir kriter olabilir.

KAYNAKÇA

- Ağçoban, Sıddık. "Postmodern Toplumda Ahlâkın Yeniden İnşası: Bir 'Panoptikon' Çözümlemesi". *Geçmişten Geleceğe Ahlâk (Sempozyum)*, 581-600.
- Akdağ, Gökhan. *Gözetim Toplumu Teorilerinin Tarihsel ve Teorik Bir İncelemesi*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2015.
- Atalay, Muhammet - Çelik, Enes. "Büyük Veri Analizinde Yapay Zekâ Ve Makine Öğrenmesi Uygulamaları". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/22 (2017), 155-172. <https://doi.org/10.20875/makusobed.309727>
- Aydın, Ali Arslan. "İslam'da Ahlaka Verilen Üstün Değer ve Ahlak ile İman Arasındaki Münasebet". *Diyanet İlmî Dergi* XI/4 (1972), 214-217.
- Bauman, Zygmunt. *Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entellektüeller*. çev. Kemal Atakay. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.
- Bauman, Zygmunt. *Liquid Modernity*. Malden: PolityPress, 2006.
- Bauman, Zygmunt - Lyon, David. *Akışkan Gözetim*. çev. Elçin Yılmaz. Ayrıntı Yayınları, 2. Basım., 2016.
- Bayhan, Vehbi. "Gözetim Toplumunda Otoritenin Alâmeti Fârikası: Küresel Kapatılma". *Sosyologca* 5 (2013), 125-141.
- Bayram, Taner. *İktidar ve İnternet: Dijital Denetim ve Gözetim Mekanizmalarına Siberetik Yaklaşım*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Beck, Ulrich. *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. çev. Kazım Özdoğan - Bülent Doğan. İstanbul: İthaki, 2011.

¹⁰² el-Hucurat 49/12.

- Bozalp, Merve. "Gözetim Toplumundaki Yapısal Değişim ve Dönüşümler". *Amme İdaresi Dergisi* 51/1 (2018), 27-69.
- Clarke, Roger. "Information Technology and Dataveillance". *Commun. ACM* 31/5 (1988), 498-512. <https://doi.org/10.1145/42411.42413>.
- Congar, Kerem. "Fişleme mi mükafat mı?". Erişim 06 Mart 2021. <https://tr.euronews.com/2020/02/11/fisleme-mi-mukafat-m-cin-de-vatandaslara-puan-veren-sosyal-kredi-sistemi-2020-de-yururluge>.
- Çapçioğlu, İhsan - Kaya, Emine. *Pandemi Döneminde Türkiye'de Dini Hayat: Din Görevlileri Örneğinde Din Hizmetlerine Genel Bir Bakış*. Ankara: Diyanet-Sen, 2021.
- Çelik, Ramazan. *Gözetim Toplumu ve İnternet: Yeni İletişim Ortamlarında Gözetimin Dönüşümü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2014.
- Derele, Mustafa Derviş. "Gözetim Toplumunda Sosyal Medya ve Mahremiyetin Dönüşümü". *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu I/* (2016), 529-544.
- Desjardins, Guillaume. "Your personal data is the currency of the digital age" Erişim 24 Mayıs 2021. <https://theconversation.com/your-personal-data-is-the-currency-of-the-digital-age-146386>.
- Doğan, Korcan - Arslantekin, Sacit. "Büyük Veri: Önemi, Yapısı ve Günümüzdeki Durum". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2016.
- Dolgun, Uğur. *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam İlmihali: İnanç, İbadet, Günlük Hayat*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2006.
- Foucault, Michel. *Hapishanenin Doğuşu*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 1992.
- Gervais, Will M. - Norenzayan, Ara. "Like a Camera in The Sky? Thinking About God Increases Public Self-Awareness and Socially Desirable Responding". *Journal of Experimental Social Psychology* 48/1 (2012), 298-302. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.09.006>.
- Giddens, Anthony. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press, 1990.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Harari, Yuval Noah. "Dataism Is Our New God". *New Perspectives Quarterly* 34/2 (2017), 36-43. <https://doi.org/10.1111/npqu.12080>
- Hökelekli, Hayati. "Gayba İmanın Psiko-Sosyal Sonuçları". *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları*. V/265-278. İstanbul, 2003. <http://ktp2.isam.org.tr/>
- İncetahtacı, Yahya. *Katı Modernlikten Akışkan Modernliğe Geçişte Gözetim: Foucault ve Bauman'da Panoptik ve Sinoptik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018.
- İncil-Tevrat-Zebur. Erişim 5 Mart 2021. <https://incil.info/>
- Kesim Güven, Sevgi. *Gözetim Toplumu ve Toplumsal Meşruiyet*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Doktora, 2007.
- Kur'an Yolu*. Erişim 5 Mart 2021. <https://Kur'an.diyadin.gov.tr/mushaf/>
- Lyon, David. "Gözetim Toplumu". çev. Güneş Ayas. *Sosyologca* 5 (2013), 77-90.
- Lyon, David. "Surveillance and the Eye of God". *Studies in Christian Ethics* 27/1 (2014), 21-32. <https://doi.org/10.1177/0953946813509334>.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. "İnanç Psikolojisi". *Din Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 145-166. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı., 2010.
- Nalbantoğlu, Seray. "Bir Temel Hak Olarak Unutulma Hakkı". *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 35 (2018), 583-605.
- Özarlan, Selim. "Pratik Ahlâk Açısından İman-Ahlâk İlişkisi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVIII/1 (2016), 79-91.
- Resmi Gazete. Erişim 21 Şubat 2021. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160407-8.pdf>

- Salsman, John M. - Carlson, Charles R. "Dinî Yönelim, Olgun İman ve Psikolojik Rahatsızlıklar: Negatif ve Pozitif İlişkiler". çev. Ali Ayten. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)* 26 (Ocak 2004), 119-131.
- Solmaz, Mustafa. "Güncel Gözetimi Bauman'ın Sosyal Teorisinden Hareketle Anlamak". *Journal of Social Sciences and Humanities* 4/1 (30 Haziran 2020), 1-10.
- Strassberg, Barbara. "Godand Surveillance in the Globalizing World". Virginia, 2003. <https://doi.org/10.13140/2.1.1464.8969>.
- Şahin, Rukiye. "Gözetim ve Mahremiyet: Mahremiyetin Mekana Hapsedilmesi ve Gösteri Toplumu". *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Alguları Sempozyumu II/* (2016), 531-542.
- Tunç, Cihat. "Yüce Allah'a İmân ve Bunun Önemi". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985), 1-12.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Levh-i Mahfuz". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: TDV Yayınları, 2003. <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/27/C27008794.pdf>
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Yenda Yayın, ts.